

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Amsterdam als Joods symbool

"Plaats nummer één"

Wallet, B.T.

Publication date

2024

Document Version

Final published version

Published in

Benjamin

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wallet, B. T. (2024). Amsterdam als Joods symbool: "Plaats nummer één". *Benjamin*, 35(138), 6-8.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

BENJAMIN

MAGAZINE VAN JMW / CHANOEKA 2024 / JAARGANG 35 / NR. 138

Amsterdam 750
Mokum viert feest

Bart Wallet
Joods Amsterdam

Humans of Amsterdam
Kameleon met camera

JOUW BIJDRAGE MAAKT HET VERSCHIL TUSSEN ANGST EN VEILIGHEID, TUSSEN ACHTERSTAND EN VOORUITGANG.

VEILIG NAAR SCHOOL, OOK VOOR KINDEREN IN OORLOGSGEBIED

Voor een kind in één van de niet-geëvacueerde steden in Noord-Israël is oorlog de realiteit van alledag. Dagelijks luchtalarm. Je school is 'gewoon' open, er is een schuilkelder. Maar durf je naar school te gaan? Vinden je ouders dat een prettig idee? Als er alarm is, moet je rennen voor je leven, maar ben je wel op tijd in de schuilkelder? Angst, onzekerheid, onrust.

Als zij niet naar school gaan, lopen deze kinderen een achterstand op in hun ontwikkeling. De oplossing is even eenvoudig als ingenieus: schuilkelders inrichten als klaslokalen. Dan kunnen kinderen veilig les krijgen, zij hoeven niet bang te zijn, als er alarm is hoeven zij niet te rennen, ze zijn immers al in de schuilkelder. Lessen kunnen altijd doorgaan, ook als er luchtalarm is.

**Het 'ombouwen' van één schuilkelder kost 8.000 euro. Helpt u mee?
Rekeningnummer: NL91 INGB 0000 7777 77**

www.israelactie.nl
info@israelactie.nl
T. +31 20 644 84 29

Algemeen Nut
doelinstelling
ANBI

Israëlactie

PROUD PARTNER OF KEREN HAYESOD

Benjamin 138 / jaargang 35 / Chag Chanoeka sameach

Favoriete plekken / 22

FAVORIETE PLEKKEN VAN JOODSE AMSTERDAMMERS / ZUILDRAGENDE SCHILDPAD, SINT ANTHONIESLUIS, FOTO PATRICK STERNFELD

Inhoudsopgave

6	Joods Amsterdam / Bart Wallet	34	Joodse sporen / Architecten
10	Interview / Debra Barraud	36	Diamantsjoeltje / Gerard Dou synagoge
14	Ergernissen / Amsterdam	38	Mijn Leven / Walther Schoonenberg
16	De Joodse Stad / Geschiedenis terugbrengen	40	Eten / Twee zuurgerechten
18	Zuur / Amsterdams Joodse kost	44	Uitgelicht / Oorlogsarchief
21	Chanoeka / Kaassoufflé	46	Freyda / Alphons de Vries
24	Oude Jodenbuurt / Vlooienburg		Agenda/groepen, Lev, Mediene, CDR, Sjoekertjes vanaf pagina 48
27	Column / Emile Schijver		
28	Buurten / 25 synagogen		
30	Literatuur / Amsterdams Joodse verhalen		
32	Amsterdamse straten / Alles aflopen		

***jmw**

Amsterdam, verleden en toekomst

De gebeurtenissen in Amsterdam van begin november zullen velen nog helder voor de ogen staan bij het verschijnen van deze Benjamin. Het geweld tegen Israëlische voetbalfans in ons Mokum blijft schokkend. Maar het Joodse leven in Amsterdam en in de rest van Nederland gaat door en laat zich niet afschrikken. We hebben voor hetere vuren gestaan en er zit enorme kracht in de Joodse gemeenschap.

Dit nummer van de Benjamin, blijft ook, zoals was gepland, in het teken staan van de viering van 750 jaar Amsterdam. Juist nu is het een goed moment om stil te staan bij de eeuwenlange Joodse aanwezigheid in Amsterdam en de grote bijdrage die Joden aan de stad hebben geleverd, die Mokum hebben gemaakt tot wat het is. In het verleden was de stad een toevluchtsoord voor vervolgte minderheden, inclusief Joden. De waarden die dat mogelijk maken, zoals openheid en tolerantie, moeten de boventoon blijven voeren.

Er zijn voor de gemeenschap

Bij JMW zijn we al langer getuige van de toenemende druk die velen in Joods Nederland ervaren sinds de aanval op Israël van 7 oktober vorig jaar en de daaropvolgende Gaza-oorlog. Iedereen kan bij ons terecht voor steun, advies of een goed gesprek, en daar wordt ook veel gebruik van gemaakt. Ook in de nasleep van het geweld in Amsterdam, bleek hoe belangrijk het is dat we er zijn voor de gemeenschap.

We leggen echter juist ook graag de nadruk op een positieve invulling van de Joodse identiteit. Bij JMW zijn we daarom ontzettend blij, en trots, dat we een sleutelrol kunnen spelen in de doorstart van het gerespecteerd kennisinstituut Crescas. Educatie en kennis helpen ons om de rijke Joodse geschiedenis en traditie te vieren. In oktober ontstond er enig rumoer rond een mogelijke bezuiniging op JMW. We zijn ondertussen gesterkt door een in de Tweede Kamer aangenomen motie om dit terug te draaien en zien de toekomst in ieder geval met vertrouwen tegemoet.

Oorlogsarchief

We krijgen er ook steeds nieuwe opdrachten bij, mede in verband met de nasleep van de Tweede Wereldoorlog. Zoals in dit nummer van de Benjamin is te lezen, zijn we via het Centraal Joods Overleg, CJO, betrokken bij

het adviseren rond de openstelling en digitalisering van het uiterst gevoelige Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, CABR. Ook staan we klaar om de mensen te begeleiden die dit archief gaan raadplegen. Het CABR is het grootste oorlogsarchief in Nederland en bevat de gegevens van ruim 425.000 mensen die na de oorlog verdacht werden van collaboratie met de Duitse bezetter. Daar zit onder meer onderzoek bij naar mensen die Joden en verzetsmensen hebben verraden. Vanaf 1 januari 2025 is het papieren archief voor iedereen toegankelijk en is een deel ook al digitaal in te zien. Dat kan voor slachtoffers en hun nakomelingen zeer emotioneel zijn en mogelijk oude wonden openrijten. We beleggen daar samen met het CJO op 17 december een voorlichtingsbijeenkomst over, zie de advertentie achter op deze Benjamin.

Wezen

JMW is ook actief op een ander gevoelig terrein dat verband houdt met de Tweede Wereldoorlog en dat op onszelf betrekking heeft. We hebben een tijdje geleden besloten tot een nieuw, onafhankelijk onderzoek naar de afhandeling van vooral de financiële kwesties rond de Joodse oorlogswezen na de oorlog.

Na eerdere onderzoeken bleven er voor sommigen toch vragen hangen rond het beleid van JMW en onze voorgangers, zoals Le-Ezrat Ha-Jeled. Het werk wordt uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam en in dit nummer van de Benjamin staat een oproep van hen aan oorlogswezen of mensen die oorlogswezen kennen om met hen in contact te treden en de verhalen en ervaringen te delen.

Voor 2025 staat ons weer een vol programma te wachten, te beginnen met het lezen van de namen in januari in Kamp Westerbork van de ruim 102.000 Nederlandse slachtoffers van de Sjoa. Verder verwachten we begin van het jaar ook de volledige uitkomst van het demografisch onderzoek naar Joods Nederland dat we hebben laten uitvoeren.

Maar eerst nog dit jaar afsluiten met een hele mooie Chanoeka vol licht en warmte. We wensen iedereen een Chanoeka same'ach!

Margo Weerts,
directeur-bestuurder JMW

Voor altijd Mokum

Is Amsterdam nog wel het Mokum dat we kennen en waarvan we houden? Met andere woorden, voelen wij Joden ons nog steeds net zo verbonden met onze 'plek' als vroeger? Het geweld in de hoofdstad rond de voetbalwedstrijd Ajax-Maccabi Tel Aviv, zal voor velen een van de druppels zijn geweest die de emmer hebben doen overlopen. Na felle demonstraties het afgelopen jaar en ook andere incidenten daarvoor, is het gevoel van onbehagen begrijpelijkerwijs toegenomen.

Als geboren Amsterdammer weiger ik daaraan toe te geven. Amsterdam is mijn stad. En Amsterdam blijft ook een Joodse stad. Dat zit in het DNA, dat kan er nooit worden uitgehaald. Deze Benjamin, die aan 750 jaar Amsterdam is gewijd, maakt duidelijk wat Amsterdam voor de Joden heeft betekend, en de Joden voor Amsterdam. Het maakt ook duidelijk dat de stad altijd in beweging is geweest, en de Joden altijd hebben meebewogen.

De tijden zijn veranderd en soms lijken we de moed een beetje te verliezen, maar toch, zoals Debra Barraud van het project Humans of Amsterdam ook zegt in dit nummer, nergens zoveel Joods leven in Nederland als in Amsterdam. Als studente verhuisde ze van Arnhem naar de hoofdstad. Humans of Amsterdam laat met foto's en verhalen de hedendaagse stad, of in ieder geval de mensen die er wonen, zien in alle geuren, kleuren en schakeringen van de regenboog. Het zijn schakeringen die gevierd mogen worden, en die we tegemoet moeten kunnen treden zonder te hoeven vrezen voor onze eigen identiteit.

Voor een groot deel van de 750 jaar die Amsterdam oud is, heeft de stad een aanzienlijke Joodse aanwezigheid gekend. In de 17de eeuw was Amsterdam een van de grootste Joodse steden ter wereld en had met de Portugese synagoge, de Snoge, ook een van de grootste sjoels ter wereld. Joodse handelsnetwerken hebben bijgedragen aan de groei in de 17de eeuw. Joodse buurten, zoals het oude Vlooienburg, waar nu de Stopera staat, Joodse gebruiken, zoals het inmaken van voedsel tot zuur, en bedrijfstakken met een grote Joodse aanwezigheid zoals de diamantindustrie, hebben allemaal hun stempel op de stad gedrukt. Kijk maar naar de voorkant van deze Benjamin en zie de vele Joodse Amsterdammers op de straatnaamborden, en dat zijn ze niet eens allemaal.

Veel van dat Joodse leven is door de Tweede Wereldoorlog weggevaagd en wat overblijft zijn herinneringen aan een vervlogen manier van leven. Een project als De Joodse Stad, ook in dit nummer te vinden, probeert die geschiedenis weer terug te brengen. Deze Benjamin viert de Joodse bijdrage aan de 750 jaar lange geschiedenis van Amsterdam, en we vertrouwen er ook op dat die nog altijd niet ten einde is.

Ferry Biedermann, *hoofredacteur*

Colofon

De Benjamin wordt uitgegeven door JMW, de welzijnsorganisatie voor Joods Nederland, en verschijnt vier keer per jaar in een oplage van 7.500 exemplaren. Het blad wordt op aanvraag gratis verstuurd naar in Nederland wonende abonnees en is ook online te lezen. Woont u in het buitenland en wilt u de papieren Benjamin? Dan wordt u voor de extra kosten na aanmelding door JMW gefactureerd voor de volgende vier nummers. U kunt zich abonneren door gebruikmaking van de antwoordbon in deze Benjamin, of door registratie via de aanmeldpagina joodswelzijn.nl/benjamin-online/over-benjamin

Wilt u de gratis Benjamin steunen, dan kunt u een donatie overmaken op rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam.

Het volgende nummer, 139, Pesach 2025, verschijnt de week van 24 maart.

Benjamin redactie

Hoofredacteur: Ferry Biedermann
Redactie: Karien Anstadt, Rico Brentjens, Marianne Fuchs, Jessica Polak, Patrick Sternfeld, Jolan Toff
Correcties: Lea van Coeverden

Redactieadres

JMW
Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam
tel 088 165 22 00
E-mail: benjamin@joodswelzijn.nl
<https://joodswelzijn.nl/benjamin-online>

Vormgeving

Luna 3, Utrecht

Druk

Damen Drukkers, Werkendam

Voorpagina

Amsterdamse straatborden, foto's Patrick Sternfeld, ontwerp Dick Noordhuizen

Amsterdam als Joods symbool

“Plaats nummer één”

TEKST BART WALLET

Een heel jubileumjaar wordt gewijd aan het 750-jarig bestaan van Amsterdam. Zo’n 425 jaar daarvan maakten Joden daar deel van uit. Als minderheid die eeuwenlang rond de tien procent schommelde, droeg ze bij aan de ontwikkeling, veelkleurigheid en eigenheid van de stad. In het straatbeeld en taaleigen zijn de sporen daarvan nog altijd zichtbaar. Door die eeuwen heen hebben Joden de stad innig omhelsd. Dit was niet zomaar een stad, maar een die er bovenuit stak: niet voor niets *Mokum ollef*, plaats nummer één.

Die Joodse liefde voor Amsterdam uitte zich op tal van wijzen. In de *rimoeniem* (decoratieve opzetstukken, red.) voor de Torarollen die in de vorm van de Westerkerk waren vormgegeven, maar ook in een stroom van publicaties. De socialistische voorman Henri Polak was een van de velen. Zijn boeken, zoals *Amsterdam, die groote stad* (1936), zijn eigenlijk alleen maar als een grote liefdesverklaring te lezen: *‘Zoo ligt daar de oude stad op haar talrijke grachteneilanden, door hondertallen bruggen verbonden, als een heerlijk antiek juweel, dat niet treft door felle glinstering van kostbare edele gesteenten en metalen, doch bekoort door zijn fraaie lijnen, zijn nobele teekening, zijn zachten glans.’*

Joden hebben veel voor Amsterdam betekend, maar wat betekende de stad voor de Joden? In dit artikel zes karakterisering van Amsterdam als Joods symbool, over hoe de stad zich een betekenisvolle plek heeft verworven in de Joodse geschiedenis en het Joodse bewustzijn.

Stad van toevlucht

Het lijkt bijna een cliché, maar zoals in elk cliché zit er een kern van waarheid in: Amsterdam was de eeuwen door een stad van toevlucht voor Joden. Om dat gelijk in perspectief te plaatsen: veel Joden kwamen naar Amsterdam om precies dezelfde redenen als andere migranten die in de zeventiende eeuw massaal naar de stad kwamen. De economie was *booming*, hier was werk te vinden, dit was simpelweg *the place to be*, zowel voor succesvolle internationale zakenlieden als voor arme bedelaars. Veel Portugese kooplieden kwamen naar Amsterdam omdat hier een belangrijk knooppunt van de internationale handel te vinden was, veel Asjkenazische Joden

trokken naar de stad op zoek naar werk. Zij kwamen in multiculturele stadswijken te wonen, samen met andere migranten als Duitse lutheranen, Engelse puriteinen en de eerste Afro-Europese zwarte gemeenschap van de stad. Toch was dat niet het hele verhaal. Naast economische motieven speelde ook de relatieve tolerantie van de stad een rol. Die was vooral pragmatisch ingegeven: de stad had nieuwe handelsroutes en goedkope arbeidskrachten nodig en was daarom bereid om ook Joden een veilig thuis te bieden. Voor de Portugese Nieuw Christenen was een steeds strenger wordende Inquisitie een extra reden om naar Amsterdam te gaan – een stad bovendien waar zij in vrijheid tot het Jodendom over konden gaan. Die functie ging Amsterdam ook voor andere bekeerlingen uit de rest van Europa vervullen: een ieder die Joods wilde worden, kwam naar de stad. Enkel van die bekeerlingen maakten flinke carrière in de Joodse gemeenschap, zoals de Zweedse Isaac Graanboom die rabbijn werd.

“Niet alles rozengeur en maneschijn”

Soms was de stad letterlijk een vluchthaven. In 1654-5 werd Oost-Europa geplaagd door oorlog en ook door antisemitische vervolgingen. Een groep van 300 Joodse vluchtelingen scheepte in in Memel (het tegenwoordige Klaipeda) en zette koers naar Amsterdam. Daar werden ze ruimhartig ontvangen, met support uit de Joodse en christelijke bevolking. In de Portugese gemeente werd een aparte vereniging voor hun ondersteuning opgericht, ‘Ze sja’ar ha-sjamajiem’, dit is de poort van de hemel.

Zo moet Amsterdam inderdaad ervaren zijn, niet alleen toen, maar ook later. Na de pogroms van 1881 kwamen nieuwe groepen Oost-Europese Joden op de vlucht naar Amsterdam. Daar kwamen ze er overigens ook wel achter dat niet alles rozengeur en maneschijn was. Armoede tekende het leven van veel Joden en anti-Joodse sentimenten waren zelden afwezig. Maar vervolging ontbrak – en dat betekende destijds al heel veel.

Stad van Joodse geleerdheid

Veel Amsterdamse Joden hebben iets van een Joods minderwaardigheidscomplex, eigenlijk al sinds de negentiende eeuw. Het idee is dat het échte Joodse leven niet hier was, dat échte Joodse Tora- en Talmoedgeleerden vooral in Oost-Europa waren te vinden. Vanuit het perspectief van Joodse geleerdheid was Amsterdam hoogstens *second best*. Maar klopt die overtuiging wel?

In de vroegmoderne tijd bestond er in de Joodse wereld weinig twijfel over dat het onderwijssysteem van de Portugese gemeente, Ets Haim, tot een van de allerbeste behoorde. Enkele eeuwen lang leverde dit systeem tal van rabbijnen, voorzangers en onderwijzers voor een groot deel van de Sefardische diaspora. Bij de Asjkenazische zustergemeente duurde het tot de achttiende eeuw voordat een vergelijkbaar instituut was opgebouwd – en dat bleef bovendien ingebed in een onderwijsnetwerk dat zich uitstreekte in West- en Centraal-Europa. Dat was niet zo verwonderlijk: in de Joodse wereld was het, net als in de wereld van de universiteiten, heel gebruikelijk dat studenten rondreisden en op meerdere plekken een deel van hun opleiding deden. Ondertussen zaten in Amsterdam opperrabbijnen met groot gezag in de hele Asjkenazische wereld, waaronder Chacham Tsvi en Saul Amsterdam. Stad van Joodse geleerdheid werd Amsterdam in de moderne tijd vooral ook door de belangrijke collecties die hier te vinden zijn: de Bibliotheca Rosenthaliana en de bibliotheek van Ets Haim. Al vanaf het einde van de negentiende eeuw komen geleerden uit de hele wereld, vroom en vrij, op deze collecties af. Menig ontdekking in de Joodse studies werd gedaan op basis van manuscripten en boeken die daar te vinden zijn.

Stad van het Joodse boek

Veruit het grootste deel van Joodse boeken werd in de zeventiende en achttiende eeuw in Amsterdam gedrukt. Als de Joodse gemeenschap in Cochin, India, een nieuw gebedenboek nodig heeft, wendt het zich tot Amsterdam. En daarin is zij bepaald niet de enige. De Amsterdamse boeken staan bekend om hun kwaliteit, het goede papier, de duidelijke inkt en de mooi gesneden letters: de *otiyot Amsterdam*. Op de titelpagina van deze boeken wordt de plaatsnaam extra groot gedrukt: dat een boek in Amsterdam was gedrukt, gold als kwaliteitskeurmerk.

In de negentiende en twintigste eeuw verloren de Joodse uitgevers en drukkers van Amsterdam een groot deel van de internationale Joodse markt. Maar ondertussen was de Joodse markt in eigen stad zo groot geworden, dat er ruimte was voor een bont landschap van Joodse uitgevers

en drukkers: van Joachimsthal tot Belinfante, van Van Embden en Levisson tot Coster en Cohen.

Stad van het Joodse volksleven

Amsterdam kende de eeuwen door een groot aantal Joden dat zich bewoog op het randje van het bestaansminimum. Armoede leek wel endemisch. Met sappelen hielden zij zich vaak net het hoofd boven water. Ondertussen ontstond in de Joodse volkswijken een eigen volkscultuur, gestempeld door de eigen variant van het Jiddisch. Met Poeriem werden aparte kranten gemaakt waarin het nieuws op grappige wijze in een ander daglicht werd gesteld. Een speciaal onderdeel van de volkscultuur waren de straathandelaars. Sommigen raakten erg bedreven in de verkoop van allerhande waren. Nog altijd staat op het Amstelveld een beeldje van de legendarische koopman ‘Professor Kokadorus’ (1867 – 1934). De titel professor honoris causa gaf hij zichzelf na zijn 25-jarige jubileum op de markt, voordien was het ‘meester Kokadorus’. In zijn grappen nam hij de hele politiek op de korrel. Stedelijke politici die veel praatten, maar weinig uitvoerden, betitelde hij met ‘Lamsterdam’.

En wat is de overeenkomst tussen de politie en de regenboog? Ze laten zich pas zien, als de bui over is. Met dergelijke grappen, had hij de lachers op zijn hand. Daarbij was hij altijd onbeschaamd Joods, keerde zich tegen antisemieten en sprak zijn sympathie uit voor de socialisten – hoewel hij dat zelf niet was – omdat die tenminste open stonden voor de ‘moossies’.

“Amsterdam nog altijd Mokum”

Veel van die Joodse volkscultuur werd vastgelegd door de volksrebbepar excellence, rabbijn Meijer de Hond. Hij schreef vaak wat nostalgische verhalen over het oude Amsterdams-Joodse volksleven, geheel in stijl, in een mengeling van Jiddisch en Amsterdams dialect. De Hond hield zoveel van dit Amsterdam, dat hij zelfs beweerde dat als de messias in zijn tijd zal komen, die wis en waarachtig in Amsterdam geboren zal zijn.

Standbeeld Professor Kokadorus op het Amstelveld

Stad van Joodse cultuur

Naast de traditionele Joodse cultuur van geleerdheid en de Joodse volkscultuur, ontstaat vanaf de negentiende eeuw nog iets nieuws: een min of meer seculiere Joodse cultuur, die zich uit in literatuur, muziek en andere kunsten. Veel van die Joodse kunstenaars waren goed geïntegreerd in breder kunstbewegingen, maar een flink deel van hen gebruikte ook Joodse elementen, tradities en symbolen in hun kunstuitingen. Net als in andere grote stedelijke centra, als Wenen, Berlijn, Londen en New York, was ook hier een vruchtbare voedingsbodem voor Joodse cultuur.

Soekot in Amsterdam, 2023, foto Bob Brons-hoff, via De Joodse Stad, zie ook p.16

stem tot klinken kwam en komt. Grote demonstraties werden georganiseerd voor gelijkberechtiging en mensenrechten voor Joden elders in de wereld, zoals op de Congresdemonstratie in 1917. Bij de uitroeping van de staat Israël was het Concertgebouw de locatie waar de Joodse gemeenschap in grote eensgezindheid dit teken van hoop omarmde. Rond latere oorlogen in het Midden-Oosten waren demonstraties en manifestaties altijd in de hoofdstad te vinden. Dat was ook de locatie waar tijdens de Koude Oorlog regelmatig gedemonstreerd werd voor de Sovjet-Joden.

Amsterdam als Joodse stad is zeker aan het begin van de twintigste eeuw vaak het decor van deze Joodse culturele uitingen. Herman Heijermans plaatste er zijn toneelstuk *Ghetto*, Israël Querido schreef er de ene na de andere roman over. Jacob Israël de Haan bezong de stad in zijn gedichten. Maar ook voor Joodse schrijvers na de oorlog is de stad vaak decor van hun Joodse queeste: van Arnon Grunberg tot Ariëlla Kornmehl.

Stad van Joods activisme

Amsterdam was ook de publieke ruimte waar de Joodse

Joodse solidariteit, Joodse (zelf)kritiek, Joods maatschappelijk engagement: Amsterdam was het podium waarop dat allemaal zichtbaar werd.

Amsterdam is gedurende de eeuwen uitgegroeid tot een dynamische plek van Joods leven en Joodse cultuur. Ondanks de grote wonden die gedurende de oorlog zijn geslagen, is Amsterdam nog altijd Mokum: een plek van Joodse geleerdheid, cultuur en activisme. Nieuwe generaties zullen aan die oude beproefde tradities weer op nieuwe manieren vormgeven. •

22 december 2024 in Amsterdam

Ladino in het theater

Met haar prachtige stem brengt de Israëlische zangeres Nani Vazana, 's werelds eerste Ladino-songwriter, de taal van de Sefardische Joden in de diaspora tot leven. Op **zondag 22 december 2024** neemt zij je, in een intiem Amsterdams theater, mee op een muzikale reis door haar unieke repertoire.

Programma

Zaal open: 14:00 uur • Aanvang voorstelling: 14:30 uur
Aansluitend borrel (koosjer)

Tickets

Bestel je tickets voor € 20 per persoon door een mail te sturen naar activiteiten@joodswelzijn.nl of bel naar **088 - 165 22 00**.

joodswelzijn.nl
Voor iedereen met een Joodse achtergrond en/of partner.

4 februari 2025

Samen Joods Rotterdam ervaren

Per bus Joods Rotterdam beleven! Gaat u met Joffie Koffie & JMW mee? Op **dinsdag 4 februari** bezoeken we *Loods 24* en het *Kindermonument*, waar we stilstaan bij degenen die via deze plek op transport zijn gezet. Vervolgens gaan we naar het *Verhalenhuis Belvédère*, om te luisteren naar het Joodse verhaal van dit prachtige gebouw en te lunchen. Tot slot bezoeken we het *Depot Boijmans Van Beuningen*. Hier krijgen we een rondleiding waarbij de Joodse kunst en geschiedenis uitgebreid aan bod komen.

Anmelden of meer informatie

Wilt u mee? Meldt u dan aan via activiteiten@joodswelzijn.nl of bel naar **088 - 165 22 00**. De kosten zijn €18,-.

joodswelzijn.nl

Voor iedereen met een Joodse achtergrond en/of partner.

FOTO: OSSIP VAN DUIVENBODE

Humans of Amsterdam

“Samen maken al die mensen de stad”

TEKST FERRY BIEDERMANN FOTO'S KRIS POUW

De mensen maken de stad, meent fotografe en schrijfster Debra Barraud, en zoveel Joden zijn er niet meer in Amsterdam, “een mini-minderheid”, zegt ze. Vooral toen ze ruim tien jaar geleden begon de stad te doorkruisen voor haar project *Humans of Amsterdam*, nu met ruim 800.000 volgers op verschillende sociale media en een wekelijkse plek in *Het Parool*, voelde ze vaak die leegte en bracht ze veel plekken daarmee in verband.

“O p een gegeven moment zag ik de tram naar het Centraal Station en dacht: Ja, zo zijn de Joden ook afgevoerd. Bij alles kun je dat denken, en dat klopt ook,” vertelt Barraud in de keuken van haar flat in de Baarsjes. Ze werd in 1988 geboren in een seculier, “niet-praktiserend” Joods gezin in Arnhem. Als student woonde ze in de Amsterdamse Pijp, alvorens in West neer te strijken.

Toen ze in Arnhem opgroeide had ze nauwelijks andere Joden in haar omgeving, hoewel ze zich een Israëliër herinnert waarmee haar vader een hele goede klik had en die hen voor sjabbatmaaltijden uitnodigde. Ze wist dat ze Joods was, maar de identiteit draaide vooral om de oorlog en ze werd af en toe aangesproken op Israël als er onrust was in het Midden-Oosten.

Dat laatste was een van de redenen dat ze besloot een stage in Israël te doen, bij een “seculiere jesjiva” in Zuid-Tel-Aviv. Daar kwam ze ook op het idee voor *Humans of Amsterdam*, via *Humans of New York*, de Facebookpagina die veel van haar Amerikaanse vrienden daar volgden, en *Humans of Tel Aviv*.

“Ik zag een foto langskomen van een rolschaatsende rabbijn. Dat vond ik zo opmerkelijk en ik dacht, dat

moeten we ook hebben in Amsterdam,” vertelt ze. Ze was altijd nieuwsgierig naar het verhaal achter mensen, zoals de man die in een string door Amsterdam rolschaatste. “Als die voorbij raasde dacht ik, wat is hier de gedachte achter, waar kom je vandaan, en wie ben je eigenlijk?”

Langs elkaar heen

Toen ze als student in de Pijp woonde, in het Joods studentenhuis, had ze al het gevoel dat, zeker vergeleken met Arnhem, de mensen in de hoofdstad behoorlijk langs elkaar heen leefden. *Humans of Amsterdam* zou ze allemaal met portretten en verhalen de kans geven meer over elkaar te weten te komen. En zo begon het in 2013.

Zeker toen ze in het begin erop uit ging, kwam daarbij wel eens de gedachte op aan het Joodse verleden van de stad, en de oorlog. “Maar dat is ook heel lastig,” vertelt ze. “Aan de ene kant wil je het niet vergeten, je draagt het altijd met je mee. Ik ben daar ook mee opgevoed, dat gevoel van die oorlog is er altijd geweest. Maar je zou zeggen, ik ben van de derde generatie, is dat dan niet weg? Nee, mijn ouders hebben me echt niet opgevoed met trauma maar we waren als kinderen wel bang voor oorlog.”

— Merkte je in Amsterdam de afwezigheid van wat er vroeger was?

Jazeker, de leegte. Maar voor mij, vergeleken met Arnhem, was Amsterdam vol met Joden. Want Arnhem, daar had je echt vrijwel geen Joden meer. Voor mij was Amsterdam de stad waar het Joodse leven nog echt bloeide en dat is ook zo, vergeleken met andere plekken in Nederland. Maar natuurlijk, die leegte is er. Als je ziet hoeveel er over Joden wordt gepraat ten aanzien van hoeveel Joden er zijn.”

Ze merkte die afwezigheid ook na de aanval van Rusland op Oekraïne in 2022. “Binnen een jaar waren er meer Oekraïners dan Joden in Nederland. Dan zie je dat het echt een mini-minderheid is, die nog steeds niet is hersteld.”

"Ik wil het niet alleen invullen met herdenkingen. Het zou wel heel verdrietig zijn als dat het enige was."

Het is zeker niet allemaal oorlog wat de klok slaat, al helemaal niet in haar werk, waar Barrauds identiteit verder niet in doorschemert. Haar verblijf in Israël, samen met het naar Amsterdam verhuizen, heeft haar in staat gesteld haar Joodse identiteit nieuwe betekenis te geven, zegt ze. “Ik wil het niet alleen invullen met herdenkingen. Het zou wel heel verdrietig zijn als dat het enige was.”

— Ben je Joodser geworden in Amsterdam?

“Ik ben niet Joodser geworden, maar in Amsterdam heb ik mijn Joodse identiteit kunnen vormgeven doordat ik in een Joods studentenhuis ging wonen. Als je weinig hebt meegekregen dan denk je dat meer Joods worden, meer religieus worden is. Ook daar heb ik veel over geleerd, over de religie en dingen als hoe maak je kiddoesj en zeg je gebeden. Ik vind het wel leuk om te weten wat het is, maar denk niet dat ik religieus ben, dat voel je dan en dat heb ik niet. Ik ben heel blij dat ik het cultureel kan invullen, hoewel daar natuurlijk ook religieuze aspecten aan zitten, zoals met sjabbat.”

Het culturele Jodendom geeft ze ook vorm door rondleidingen te geven voor het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam, rond de Snoge, de Portugese synagoge aan

het Mr. Visserplein in Amsterdam. “Dat heeft iets heel familiairs, de manier van omgaan, een beetje chaotisch, maar uiteindelijk komt het toch altijd goed. Ik denk dat het een klein overblijfsel is van wat die buurt misschien ooit was, het voelt warm en knus. Ik zou graag teruggaan in de tijd om dat te zien.”

Collectief geheugen

Haar interesse in de verhalen van mensen schrijft ze deels toe aan haar vader die documentairemaker is. Hij benadrukt altijd dat: “Als het verteld is, dan is het in ieder geval in het collectieve geheugen,” zegt Barraud. Ze begon Humans of Amsterdam in 2013 als Facebookpagina en bracht er in 2016 een boek vol foto’s en verhalen over uit. Nu, weer acht jaar verder, zou ze graag een nieuw boek doen, met alle mensen die erbij zijn gekomen.

— *Al die mensen die je gesproken hebt, geeft dat een beeld van de stad?*

“Ik heb de laatste tijd het gevoel van: hoe meer mensen ik spreek, hoe minder ik weet. Wat ik weet over de stad, wat misschien het meeste naar voren komt voor mijn gevoel, is dat Amsterdam al die buurten heeft en die hebben allemaal weer hun eigen structuur aan mensen. Die zijn heel belangrijk.

Neem het verhaal van deze week (medio september 2024, red.), meneer Jan. Hij heeft een boekwinkeltje dat ooit begon als atelier, maar omdat hij zijn elektriciteitsrekening niet kon betalen, legde hij wat boeken in de etalage. Wat je merkt is dat zo’n boekwinkeltje en dit soort plekken ontzettend belangrijk zijn voor de buurt, en ik ben bang dat dat steeds meer verdwijnt.

Het is niet alleen een winkel, het is ook een plek waar mensen elkaar ontmoeten, waar mensen even langsgaan, waar gesprekken ontstaan, waar van alles is. Er is echt nog wel een dorpsgevoel in al die buurten. Als je er voor openstaat, wat je natuurlijk doet als je zo fotografeert, dan kom je die mensen tegen en dan merk je dat het onder druk staat omdat alles zo duur wordt, en dat het kan verdwijnen.

— *Kom je ook nieuwkomers tegen en hoe staan die erin?*

Een half jaar geleden sprak ik een expat uit de VS, die was hier net terechtgekomen en huurt een appartement voor 2200 euro. Die komt in een ander Amsterdam dan wat ik net beschreef. Die ziet dat ook niet.

Dat is precies wat ik voelde toen ik hier kwam, het leeft allemaal zo erg langs elkaar heen. Je hebt parallelle

economieën, er zijn allemaal verschillende stromingen en Amsterdam betekent andere dingen voor andere mensen.

“Amsterdam is altijd wel een plek van migratie geweest.”

Vooraf de mensen die weinig geld hebben hebben dat soort netwerken nodig. Als je veel geld hebt, red je het sowieso wel in de stad. Op het moment dat je het minder hebt, ben je afhankelijk van dit soort plekken. Ik hoop dus dat het project dat overbrugt. Dat je iets kan lezen over iemand als Jan en daarnaast ook over de expat of de vluchteling die net is aangekomen.

— *Samen maken die mensen de stad?*

Jazeker, samen maakt het de stad en ik hoop door die mensen samen te voegen in een doos dat ze zich ook een beetje met elkaar verbonden voelen.

— *Maar niet alle groepen willen even graag bij elkaar leven, er wordt nogal gemopperd over expats, of juist vluchtelingen, of yuppen. Hoor je dat ook?*

Ik denk dat er een eindeloze discussie is over wie er recht heeft op de stad, dat zie je veel. Dat is ook wel een lastige discussie, aangezien Amsterdam altijd wel een plek van migratie is geweest, dat is ook wat deze stad zo mooi maakt, iedereen komt wat brengen.

Ik hoor het veel, maar de focus van de verhalen ligt daar niet op. Ik hoor vaak, ‘die expats nemen onze stad over’, maar ook de yuppen of de haveremelkelite, het is altijd een andere groep die te veel is. Dat is nou eenmaal het probleem in een stad waar iedereen wil zijn.

Er is zeker wat aan te merken op hoe we het hier regelen. Maar het blijft een eeuwige discussie: van wie is de stad. En wie is Amsterdammer?

— *Voel je wel dat je Amsterdammer bent?*

Ik heb een ervaring van veertien jaar in Amsterdam, dus ben ik een veertienjarige Amsterdammer. Maar bij mij is het ook zo dat ik voortkom uit zoveel identiteiten en verhalen, dus als ik het niet ben is het ook goed. Ik houd van Amsterdam, ik ben blij dat ik hier woon, maar dat vind ik voor mij niet zo’n interessante discussie. Ik ben hier, en doe mijn best om te blijven.

— *Heb je ook een beter beeld gekregen van Joods Amsterdam, kom je weleens Joden tegen?*

Zeker, toevallig zat ik laatst in de tram toen mijn vader belde en vroeg wat ik deed. Ik zei dat ik op weg was naar een etentje voor Rosj Hasjana. Toen ik ophing zei de vrouw die naast me zat, 'sjana tova', ze was blijkbaar Joods. Ze vroeg ook wat ik ging koken en of ik ging vasten voor Jom Kipoer. Ik zei dat ik bijna nooit vast op Jom Kipoer. Dat was wel bijzonder, dat gebeurt ook niet zo heel vaak in Amsterdam."

"Ik kan goed een kameleon zijn."

Als Barraud in Amsterdam mensen aanspreekt om te fotograferen en te interviewen, komt ze uiteraard af en toe ook Joden tegen. Maar ze zegt dat de vragen die ze stelt en de verhalen die ze schrijft "identiteitslabels" overstijgen. Wel denkt ze dat Joden soms terughoudender kunnen zijn om hun identiteit openbaar te maken dan sommige andere groepen.

— *Nog steeds of juist nu nog meer?*

"Het is een beetje kameleonachtig en zelf doe ik daaraan mee. Ik denk dat ik ook wel mijn momenten kies dat ik erover praat of juist niet. Ik vind het belangrijk om er juist niet te veel over te praten. Dat mensen me kennen om mijn werk en niet om mijn identiteit.

Maar ik kan me ook voorstellen dat veel mensen het wat veiligheid betreft niet zeggen, of het toch spannend vinden. Het is niet zo'n open identiteit, misschien voor sommigen wel, maar ik heb heel erg het gevoel dat er de Joodse wereld is en dan is er gewoon de wereld.

— *Merk je dat meer op straat sinds 7 oktober vorig jaar?*

Het leven is wel veranderd sinds 7 oktober, ook in Amsterdam, zeker. Er is gewoon nog meer druk gekomen voor Joden. Ik denk dat voor Joden onder elkaar de meningen ook erg uiteenlopen.

— *Maar in je werk?*

Mijn interviews gaan niet over de politiek. Maar ik spreek ook mensen die demonstreren. Als ik interview, sta ik daar heel neutraal in. En, het is misschien een beetje een vloek en een zegen, maar ik kan goed een kameleon zijn. Ik kan heel goed mezelf wegcijferen in situaties om te luisteren naar anderen.

— *Word je er in Amsterdam op aangesproken?*

Nee, want mensen kennen me gewoon als Debra, de fotografe en schrijfster. Over het algemeen word ik er niet echt op aangesproken. Als iemand er met me over wil praten, doe ik dat zeker, maar ik ga niet op Twitter en verder online in discussie. Ik denk dat heel veel mensen schreeuwen en ik betwijfel of dat productief is, een beetje verspilling van energie.

— *Dat zeg je over de sociale media terwijl je met Humans of Amsterdam daar helemaal op zit?*

Ik zeg ook altijd, Humans of Amsterdam is een fijne hoek op het internet. Het is een plek, en dat vind ik ook fantastisch aan de mensen die het volgen, voor mensen die openstaan voor het verhaal van een ander, voor een ander perspectief. •

Humans of Amsterdam is te vinden op Facebook, Instagram, TikTok en in Het Parool. Debra Barraud heeft onder meer ter gelegenheid van Amsterdam 750 volgend jaar september een fototentoonstelling in de Openbare Bibliotheek Amsterdam.

10x ERGERNISSEN

Over Amsterdam

Jolan Toff houdt ongetwijfeld van Amsterdam, hij loopt zelfs alle straten van de stad af (zie pagina 32). Maar hij lijkt ook wel 750 jaar aan hoofdstedelijke ergernissen te hebben opgespaard.

- 1 De egoïstische bewoners van het Begijnhof die het voor elkaar hebben gekregen dat er hekken zijn geplaatst. Dit om te voorkomen dat hun privacy wordt verstoord. Hierdoor kunnen de bezoekers alléén vanuit de verte de unieke huizen, waarvan het oudste zelfs uit de 16e eeuw dateert, aanschouwen.
- 2 Toeristen die, terwijl ze fietsen, zichzelf met een grote smile filmen. Als ze menen iets interessants te zien remmen ze volkomen onverwacht, zodat je er zowat bovenop knalt. Vele “locals” vinden het heerlijk om hard te bellen en te schelden als toeristen nietsvermoedend op de rijweg lopen. Die zijn dan op pad om hun tijd te verdoen in de eindeloos lange rijen van de door TikTok aanbevolen nutteloze winkels.
- 3 Romantisch doen over die goede oude Jordaan en gemakkelijk voorbijgaan aan de armoe en de onverdraagzaamheid van vroeger.
- 4 De verantwoordiging als er betaald parkeren wordt ingevoerd in een van de weinige wijken waar je nog niet hoeft te betalen. Oneigenlijke argumenten worden dan van stal gehaald door zeurpieten die, als ze wat gedaan willen krijgen, onmiddellijk naar de krant of AT5 lopen. Types die, als er eindelijk een fietsbrug over het IJ gaat komen, klagen dat er dan te veel fietsers door hun straat rijden.
- 5 Bezoekers van het Anne Frankhuis die voor de deur vrolijk foto's van elkaar maken.
- 6 De vieze wietdampen die je op allerlei plekken ongewild moet inhaleren.
- 7 Architecten die gebouwen ontwerpen die niet in het straatbeeld passen. Zoals het Peper en Zoutstel op de Weteringschans tegenover nota bene het Rijksmuseum uit 1885, de kantoortoren naast het Ibis Hotel bij het Centraal Station en de Nederlandse Bank op het Frederiksplein.
- 8 In de metro hoor ik voortdurend scholieren die ongetwijfeld thuis ABN praten en die, om erbij te horen, buiten de deur met een rappersaccent spreken, inclusief bijbehorende vocabulaire.
- 9 Fietsers die hun hand niet uitsteken als ze de hoek omgaan of jongeren die meestal met z'n tweeën op een fatbike rijden alsof ze in een kermisattractie zitten. Ook mensen op elektrische fietsen die je met een noodgang rakelings passeren. Vaak hebben ze een koptelefoon op en een telefoon in hun hand.
- 10 Mensen die hoog opgeven dat ze échte Amsterdammers zijn (meestal zijn ze er trouwens niet geboren). Net zo makkelijk verhuizen ze naar een luxe woonboerderij in de provincie. •

FOTO: PATRICK STERNFELD

Crescas start door!

Crescas is hét kennisinstituut in Joods Nederland
voor wie een leven lang wil blijven leren
over de Joodse cultuur en traditie.

Vanaf **1 januari 2025** krijgt Stichting Joods Educatief
Centrum Crescas een doorstart, **met hulp van JMW!**

**Meer weten en
het cursusprogramma bekijken?
Ga naar crescas.nl**

joods educatief centrum
crescas
קדשקש

Joodse geschiedenis terugbrengen

“Wij laten zien dat er veel meer is”

TEKST JESSICA POLAK FOTO'S SOEKA JESSICA POLAK

Met het in 2023 gestarte project De Joodse Stad willen de gemeente, het Joods Cultureel Kwartier en de Universiteit van Amsterdam de Joodse geschiedenis “op een aansprekende manier terugbrengen in de stad”. Het doel is om vier eeuwen samenleven van Joden en niet-Joden in Amsterdam te laten zien en beleven via een rijkdom aan verhalen en activiteiten.

Die beleving kan heel breed zijn, zoals bij de workshop zuur maken die de Joodse Stad eerder dit jaar organiseerde tijdens de viering van Soekot. Oren, neus, handen en smaakpapillen kwamen er allemaal bij kijken.

Samen met andere deelnemers maakte ik kilo's bieten, kool, knoflook, bleekselderij, wortelen en appels schoon onder leiding van kunstenaar-chef, Veniamin Kazachenko, roepnaam Benny en ook bekend als Axe&Porridge. Terwijl wij schilden en sneden, strooide hij zijn keuze van ingrediënten in de kokende pekel en liet ons ruiken aan geurige verse dille, zwarte bessen-blad en laurier. Julia van der Krieke, projectleider van de Joodse Stad, vertelde ondertussen over de vele kleine Joodse zuurmakers van voor de oorlog. En hoe de klanten allemaal een favoriete zuurman of -vrouw hadden voor hun lievelingszuur.

Bart Wallet

De Joodse Stad ontsprong aan het vruchtbare brein van Bart Wallet, hoogleraar vroegmoderne en moderne Joodse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Toen hij hoorde van de *Aanpak Binnenstad*, het plan waarmee de gemeente Amsterdam de belangen van toeristen, bedrijven én bewoners in evenwicht wil brengen, zag hij een kans.

De interessante, maar te weinig bekende Joodse geschiedenis van Amsterdam, zag Wallet, paste mooi in het speerpunt: ‘Versterken van de culturele verscheidenheid en buurt-identiteiten.’ Immers: al vierhonderd jaar voelen de Joden in de stad zich echte Amsterdammers, maar houden ze ook vast aan hun

eigenheid. Een jaar van “co-creatie”, gesprekken en brainstormen met vele betrokkenen volgde. Uiteindelijk werden de UvA, het JCK en de gemeente, in eerste instantie stadsdeel Centrum, het eens en kon Julia van der Krieke aan de slag als ‘postdoc’. Dat is een positie voor een wetenschappelijk onderzoeker die kort tevoren is gepromoveerd of in de laatste fase van zijn/haar promotietraject zit.

Julia van der Krieke

FOTO: PATRICK STERNFELD

Julia is als historica afgestudeerd op de nostalgische literatuur over Joods Amsterdam in relatie tot de Joodse identiteit en promoveert op burgerschap van Amsterdamse Joden in de vroegmoderne tijd. “Het is uniek voor een postdoc-project dat het zo praktisch is,” zegt Julia. “Ik was vrij om alles zelf vorm te geven. Ik kwam uit op een podcast en een aantal evenementen.” Inmiddels staat de eerste serie van acht podcasts op de website, beginnend met Vlooienburg, het vroegere hart van de Joodse wijk in het centrum van Amsterdam.

“Waar ze over roddelden, met wie ze vreeën.”

De onderwerpen van de podcasts zijn zeer divers: over het Jiddisch en het Joodse boek, over arm en rijk, over de varianten van het Jodendom, over kunst, veel over het dagelijks leven: wat mensen aten, waar ze over roddelden, met wie ze vreeën.

Je hoort een keur aan gesprekspartners: mensen uit het Joods Cultureel Kwartier, buurtbewoners en bestuurders van het stadsdeel. Beginnende, en ook door de wol geverfde onderzoekers, delen hun nieuwste ontdekkingen. Neem bijvoorbeeld aflevering vijf over Surinaamse Joden en Afro-Amsterdammers. Mark Ponte, van het Stadsarchief, vertelt over zijn onderzoek naar zwarte Amsterdammers in de vroegmoderne tijd, waaronder ook Joden. Hun positie als Joden van kleur was precair: hoorden ze er wel, of niet bij?

In een bepaalde periode werden ze net buiten de Portugees Joodse begraafplaats in Ouderkerk begraven. Later was er voor hen een apart hoekje gereserveerd op de begraafplaats zelf. En soms werd er helemaal geen onderscheid gemaakt. Geschiedenis hangt van nuances en uitzonderingen aan elkaar ...

Evenementen

Naast de podcasts zijn er dus evenementen. Die leggen een link tussen het heden en het Joodse buurtleven van vroeger, zoals bij de viering van de Soekotweek, inclusief loofhutten en een week lang programma voor het publiek, met lezingen en workshops. Vorig jaar maakte kunstenaarsduo Hertog-Nadler, (Chaja Hertog en Nir Nadler) drie moderne, halachisch correcte openbare soekot op het Waterlooplein. De vorm was geïnspireerd op de loofhutten die voor de oorlog in de Joodse buurten van Amsterdam in de week van Soekot overal op straat te zien waren. Vaak op poten, vanwege de beperkte ruimte. Het succes werd dit jaar voortgezet door weer een openbare Soeka-op-poten van Hertog-Nadler. Dit keer werd het één grote, in de Hoftuin achter het Namenmonument, met een gastvrije tafel voor lezingen en workshops. Dat is de plek waar ik de zuurworkshop volgde, samen met mijn niet-Joodse nichtje.

Verbinding versterken

En dat is dan meteen ook een belangrijk doel van De Joodse Stad: niet-Joodse Amsterdammers betrekken bij het Joodse verleden van Amsterdam en zo zorgen voor meer kennis over het samenleven van diverse bevolkingsgroepen en de verbinding versterken tussen buurtbewoners.

Julia vertelt vol vuur over haar project. De podcasts vindt zij het belangrijkste, omdat die blijvend zijn. “Een soort flessenpost, je weet nooit waar die aanspoelt en wie hem

Kunstenaar-
chef
Veniamin
Kazachenko
tijdens
de zuur
workshop
afgelopen
soekot

gaat openen. En we zijn uniek: andere podcasts over Joodse geschiedenis gaan eigenlijk altijd over de Sjoa, wij laten zien dat er véél meer is. We willen zoveel mogelijk verhalen vertellen en behouden.”

Ze is alweer bezig met een nieuwe serie van zes afleveringen over de Plantage en de Rapenburgerstraat. Een tipje van de sluier opgelicht: in één van de nieuwe afleveringen leest vijftiger Esther Kornalijnslijper op locatie voor uit de memoires van haar vaders moeder, uit het echte schriftje waarin oma die in de jaren zestig en zeventig met de hand opschreef.

Oma was getrouwd in de Rapenburgersjoel en opgegroeid aan het Boltensgrachtje, dat nu niet meer bestaat en waarschijnlijk gelegen heeft waar nu het verkeer de IJtunnel in rijdt. Julia: ‘Ik vond dat voorlezen indrukwekkend, heb er achteraf nog veel over nagedacht. Het was de eerste keer dat Esther het verhaal van haar oma hardop voorlas op de plek waar het verhaal zich afspeelde.’ •

Stadsdelen Zuid en Oost hebben al belangstelling getoond voor een volgende serie podcasts, dus: heeft u een mooi verhaal of idee over deze Joodse buurten: laat het weten aan Julia van der Kriek: j.c.vanderkriek@uva.nl

De podcasts zijn onder andere te beluisteren via Spotify en de website van De Joodse Stad, dejoodsestad.nl. Daar kunt u zich ook abonneren op de online-nieuwsbrief, waarin de evenementen bekend worden gemaakt.

Soeka van
Hertog-
Nadler in
de Hoftuin,
soekot 2024

Joods-Amsterdamse zuurcultuur

Tafelzuur uit Oost-Europa

TEKST MARIANNE FUCHS

Een moderne variant op een oude mop: Sam bestelt bij Moos een hamburger met zuur en krijgt alleen een hamburger. Sam: "Waar is het zuur?" Moos: "Het zuur krijg je vanzelf na afloop."

Amsterdam rond 1900: ratelende wielen van karren op de kasseien, vletten vol koopzuurwaar in de grachten. Amsterdam is een smeltkroes waarin immigranten ook hun culinaire geschiedenis met zich meebrengen.

Hoewel er al sinds de zeventiende eeuw in Nederland zuurinleggerijen waren en VOC-schepen bakken met ingelegde augurken meenamen om scheurbuik tegen te gaan, zijn het de Joodse immigranten uit Midden- en Oost-Europa die eveneens vanaf de zeventiende eeuw hun traditie om groenten in te leggen, zodat ze langer houdbaar blijven, naar Amsterdam brachten.

Het inleggen van groenten en andere ingrediënten in zuur was een traditie in Oost-Europa omdat de winters daar lang zijn, de groeizame zomers kort, en het conserveren van de oogst een bittere noodzaak was. Augurken, uien en kool, hele generaties overleefden op die groenten in pekel en zuur. De scherpe smaak van het zuur was een aanvulling op de vlakke smaak van brood en aardappelen, de dagelijkse kost van Joden in Rusland, Oekraïne, Polen en Litouwen.

Omdat de Joodse immigranten werden uitgesloten van de gildes en sommige beroepen, belandden ze vaak in de handel en dus ook in de zuurhandel. De Sefardische Joden zaten niet in de zuurhandel. Ze hadden een andere eetcultuur, die beïnvloed was door het Middellandse Zee-klimaat. Bovendien waren ze enigszins bemiddeld toen ze in Amsterdam aankwamen; ze hadden vaak al een ander soort handelscontacten.

De zure stad

Paul van Ravestein en Monique Mulder schreven in 2022 *De zure stad*, een - veelal Joodse - geschiedenis van tafelzuur in Amsterdam. De auteurs brengen het verhaal van het Amsterdamse zuur in kaart, van inleggerijen, conservenfabrieken en veilingen tot de straatventers, geïllustreerd met levendige, oude beelden hoe het zuur bepalend is geweest voor de (eet-)culturele identiteit van Amsterdam.

Zuur krijg je door groenten, uien en bieten - maar ook leverworst, of haring (voor zure haring en rolmops) - in te leggen in azijn, zout, suiker en specerijen. Of door ze met zout te fermenteren, waardoor melkzuurbacteriën de suikers omzetten in zuur, zoals in zuurkool en kimchi. Dit laatste is overigens een Koreaans gerecht dat bestaat uit gefermenteerde kool en groenten, tegenwoordig niet meer weg te denken uit de stedelijke restaurants.

"Voor die taak werden kinderen uit grote gezinnen ingezet."

De augurken, komkommers en uitjes werden door de tuinders in vletschuiten naar de stad gevaren, naar de grote groentemarkt aan de Marnixkade (tot 1934). Van de markt werden de groenten naar de inleggerijen vervoerd. De augurken en komkommers moesten ingeprikt worden zodat het zuur beter naar binnen kon. Het inprikken gebeurde met een vork of een pen, later met een prikmaschine. Vervolgens werden de augurken en komkommers in houten vaten gelegd die met zout en water werden gevuld. De vaten werden dichtgeslagen waarna het zout in zes weken zijn conserverende werk kon doen. Daarna werd het zout er afgespoeld, de groenten gekookt en in een azijnoplossing met kruiden gelegd en verkocht in potten of bakken. Het verwerken van zilvruitjes was omslachtiger, want die moesten met de hand worden schoonge-

Venter in tafelzuur met achter hem een muur met affiches, waaronder één ter aankondiging van circus Arena, 1899, Stadsarchief Amsterdam

maakt; voor die taak werden kinderen uit grote gezinnen ingezet.

Tussen 1800-1940 telde de Amsterdamse Jodenbuurt, die zich bevond op de voormalige eilanden Uilenburg, Marken en Rapenburg, niet minder dan twintig zuurinleggerijen en vierhonderd straatventers. De straathandel speelde zich af op en rond de Jodenbreestraat, het Amstelveld en het Waterlooplein.

Zuur en armoede

Er waren enerzijds grote bedrijven, waaronder het familiebedrijf 'Spyer Brothers', die naar Engeland en Amerika exporteerden, maar ook de kleine straatventers, die thuis in een krappe krotwoning met het hele gezin zelf hun augurken stonden in te maken in tonnen tussen bedden en wasgoed. De straatventers woonden met hun grote gezinnen in eenkamerwoningen in nauwe steegjes. Vaak met tien tegelijk; kinderen sliepen op de vensterbank, om te voorkomen dat ze door de ratten werden gebeten. Een groot deel van het leven speelde zich af op straat, tussen de zuurkarren en de roepende venters. Voor de meeste Joden bestond de samenhang in de buurt uit het geloof, hun unieke dialect, het gezamenlijke Joodse verleden en vooral de armoede.

Volgens gegevens van de gemeente Amsterdam kreeg in 1859 meer dan vijftig procent van de Asjkenazische Joden bedeling. Vanuit verenigingen en stichtingen uit de eigen gemeenschap werd geprobeerd de ergste nood van arme Joodse gezinnen te lenigen. Joodse zieken-, bejaarden- en weeshuizen, voornamelijk bedoeld voor de armen, werden opgericht.

De krotwoningen werden in het begin van de twintigste eeuw afgebroken. Tijdens de oorlog werd het hout van leegstaande Joodse panden gebruikt als brandhout. Als gevolg van de Sjoa verdween ook de straathandel in zuur. In de jaren zestig en zeventig werd de hele buurt gesloopt voor de aanleg van de IJ-tunnel en de Stopera.

De laatste zuurventers

De handel in zuurwaren werd gedomineerd door de Joodse families Zwaaf, De Leeuw, Franschman en Allegro. Elke familie had haar eigen unieke recepten en smaken die van generatie op generatie werden doorgegeven. Ook hun bedrijfjes bleven generaties lang in de familie.

In *De laatste Joodse zuurventer van de Amsterdamse eilanden* schreef Barend Zwaaf over hoe dat was. In 2016 interviewde ik hem voor de Benjamin, hij was toen 95 jaar en is inmiddels overleden.

Barend had een veelbewogen leven achter de rug, maar maakte een vitale indruk. Zijn ouders, Israel Zwaaf en Matje Verdooner, hadden tien kinderen en woonden op de Joden Houttuinen. Ze begonnen in 1916 een zuurinleggerij in een loods. Op zondag hielp de elfjarige Barend zijn vader bij het zuurventen met een handkar.

“Dat was zwaar werk: een loodzware handkar vol met augurken in pekelen of azijn en zilveruitjes moesten we over de soms spiegelgladde bruggen van Amsterdam duwen. Voor pekelen moest je een oud wijvat hebben, daar kon je één of twee jaar augurken in pekelen en daarna kon je het vat nog gebruiken voor bloemkool en wortelen. Je betaalde één gulden vijftwintig voor honderd gele komkommers.”

Als voorbereiding op ons gesprek had hij stapels oude krantenknipsels, zijn zelf geschreven levensverhaal en een enorm groot conservenblik met ‘Zwaaf zoetzure augurken’ op het etiket gedrukt, klaargezet om zijn verhaal kracht bij te zetten. Na al die jaren zat zijn hoofd nog boordevol anekdotes en levendige herinneringen.

“Ik was elf jaar toen ik met mijn vader met de zuurkar meeging. Altijd op zondag, want de rest van de week werkte m’n vader in zijn loods, dan legde hij zuur in. Ik vond het geweldig om met hem mee te gaan, ik was een vaderskind. En het was ook vanzelfsprekend dat ik zuurventer zou worden, zoals mijn vader en mijn grootvader Abram Zwaaf, die in zijn tijd op de Nieuwmarkt met zuur stond.”

**“Al die armoede.
Maar wel gezellig.”**

Hij vertelde hoe de zondag verliep. “Nou, we vertrokken dan bijvoorbeeld naar de Czaar Peterstraat in Amsterdam-Oost en dan riep mijn vader wat kreten die ik eigenlijk

nooit goed verstond, maar voor de buurt was het duidelijk dat de zuurman er was. Hij riep:

*‘Uitjes uit wijnazijn
Komkommer een cent
Als je niet eet ga je dood
3 centen een moot’*

“Er gingen raampjes open en dan riepen ze naar mij, de zuurjongen, of ik een schaalpje wilde komen halen. Dat betekende 24 treden op, 24 treden af, schaalpje vullen met zuur, weer 24 treden op, een dubbeltje in ontvangst nemen en weer naar beneden. Op een goede dag verdiende mijn vader 65 gulden, maar was het onder de 60 dan zei hij: ‘wat een krieje’ (Bargoens voor tegenspoed).”

De zaken gingen goed, ze leverden aan andere venters, broodjes- en vleeszaken en gingen exporteren naar België, Zweden en Engeland. Naarmate er meer kinderen mee konden helpen “veranderde de armoede in weelde”, herinnerde Barend zich. Maar hij ziet ook nog het gesappel voor zich van al die mannen en vrouwen die van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat met hun handkarren door de stad trokken. “Het was beslist geen goede tijd met al die armoede. Maar wel gezellig.”

De Leeuw sinds 1850

De laatste echte zuurwinkel in Amsterdam bestaat nog. Ook het recept van hun overgrootvader Isaac de Leeuw bleef door de tijd heen onveranderd. Bij De Leeuw aan de Vrijheidslaan 78 staan open bakken met ingelegde augurken, komkommers, bloemkool, potjes mierikswortel en op azijn ingelegde uien. De vierde generatie zuurwaarverkopers staat achter de toonbank en trekt bezoekers uit de hele wereld.

Het gaat tegenwoordig weer goed met het tafelzuur. Fastfood restaurants serveren hun burger met augurken en cafés hebben een borrelgarnituur met tafelzuur. Nederlanders eten gemiddeld twee kilo augurken per jaar per persoon. Maar de kleine inleggerijen en loodsen zijn verdwenen, evenals al die straatventers, die voor de oorlog actief waren in de hoofdstad. •

Pleidooi voor kaassoufflés tijdens Chanoeka

TEKST ASJER WATERMAN

Tijdens Chanoeka verandert het Joodse volk als het ware heel even in een ambtenaar die de Amerikaanse geopolitieke belangen in kaart probeert te brengen. Voor een dikke week hebben we een hyperfocus op olie. Maar iets veel Nederlandser, kaas, zou ook een rol kunnen spelen.

Het wonder van Chanoeka, dat de olie voor de menorah - de kandelaar in de tempel - die eigenlijk maar genoeg was om die één dag te laten branden, uiteindelijk voldoende was voor acht hele dagen, speelt een centrale rol in het verhaal van het feest. En wie Chanoeka zegt, die zegt latkes en soefganiot. De aardappelkoekjes en de met jam of andere zoetigheden gevulde oliebollen die bij deze feestdag horen. Tot nu toe zal ik voor de meesten van u niets nieuws hebben gezegd. Maar, wist u dat het misschien wel net zo traditioneel is om tijdens Chanoeka een kaasplankje op tafel te zetten? Of uw gasten kaas-blintzes te serveren? Allerlei bekende rabbijnen, van Rabeenoe Nissim van Gerona tot Mozes Isserles, merken op dat niet alleen het eten van gerechten in olie, maar ook het eten van melkkostproducten een gebruik is dat bij Chanoeka hoort. Maar wat heeft melkkost in hemelsnaam met Chanoeka te maken? Dat zal ik u vertellen. Dat heeft te maken met het verhaal van Judith, de dochter van Jochanan de hogepriester. Judith is een zogenaamd apocrief bijbelboek. Dat wil zeggen dat het een Joods boek is dat hoort bij de andere bijbelboeken die we hebben, maar die uiteindelijk niet in de bijbel terecht zijn gekomen. Tenminste, dat is het geval voor Joden en protestanten. Katholieken hebben het boek Judith wél in hun canon zitten.

Hoe dan ook, het verhaal gaat dus over de dochter van Jochanan de hogepriester, een weduwe die in een dorpje woont dat belegerd wordt door de Assyriërs. Judith weet te infiltreren in het kamp van de Assyrische vijand en weet zich toegang te verschaffen tot generaal Holofernes. Daar geeft ze de generaal zoutige kaas te eten. Daar krijgt de generaal zo'n dorst van dat hij wijn drinkt en stomdronken wordt. Dat is het moment waarop Judith toeslaat: ze neemt zijn zwaard en hakt het hoofd van de generaal af. Met de dood van hun leider is het Assyrische leger niets meer waard, en op die manier weet Judith een grote ramp af te wenden en haar volk te beschermen tegen de Assyrische vijand.

Het verhaal van Judith zou zich volgens de rabbijnen veel eerder dan het verhaal van Chanoeka hebben afgespeeld. Maar, zo wordt er gezegd, de Makkabeeën die de helden zijn in het verhaal van Chanoeka en met hun opstand de Griekse overheersers wisten te verjagen werden geïnspireerd door het verhaal van Judith. Het is immers een vergelijkbaar verhaal: de Hellenistische vijand wordt verslagen door dappere Joden die hun volk weten te beschermen. Op die manier wordt het verhaal van Judith verbonden aan het verhaal van Chanoeka, en wordt de kaas die Judith gebruikt zou hebben een gebruik dat bij Chanoeka gaat horen.

Goed, niet alleen olie dus, maar ook kaas. Je zou er daarom dit jaar voor kunnen kiezen om in plaats van de gebruikelijke latkes eens iets kazigs op het menu te zetten. Maar wie zegt dat je moet kiezen tussen kaas en olie? Een andere bekende rabbijn, rabeenoe Maimon (de vader van Maimonides) schrijft in zijn commentaar op Chanoeka dat je gebruiken, hoe klein ook, uiterst serieus dient te nemen. Laten we dan ook beide tradities even serieus nemen, en deze twee culinaire gebruiken voortaan gewoon combineren. Ik doe graag een oproep om de Nederlandse kaassoufflé als hét Chanoekagerecht bij uitstek op de kaart te zetten. Niet alleen fijn voor de Joodse gemeenschap (want wie houdt er niet van een goede kaassoufflé) maar ook voor de lokale snackbarhouder. Chag chanoeka sameach! •

kaassoufflés

Mokummers en hun favoriete plekken

Maken de Amsterdammers de stad, of omgekeerd? Het zal beide kanten op werken. We vroegen een aantal Joodse Amsterdammers naar hun favoriete plekken in de stad en kregen soms verrassende antwoorden, en wat oude favorieten.

Irene Zwiep / **Zuildragende Schildpad**

Lievelingsplek in Amsterdam? Daar hoef ik niet lang over na te denken, dat is de Grenspaal, op de brug bij de Sint Antoniesluis.

Ook wel bekend als de Zuildragende Schildpad, een monument voor schrijver Jacob Israël de Haan. Werkelijk alles hier onttrekt zich aan de regels van tijd, plaats en mensenwerk. Hier blokkeerden bewoners ooit de aanleg van een snelweg. Hier stuit strakke stadsvernieuwing op de oude (Joodse) kern. Hier torst een versteende schildpad de zuil van de kruipende tijd – vraag me niet waarom. En hier vertelt de dichter hoe het is om niet op één, maar op twee plekken thuis te zijn. Deze plek is de grens, midden in de stad. Ambivalentie. Vrijheid. •

Felix Rottenberg / **Antiquariaat Kok/ huisbibliotheek**

Mijn ideale plek is hopelijk over een jaar gerealiseerd. Het plan daarvoor ontstond toen ik zeven jaar geleden in de etalage van het markante boekenantiquariaat Kok in de Oude Hoogstraat een groot deel van de Privé-domein

reeks zag. Privé-domein bevat autobiografieën en egodocumenten, honderden titels zijn inmiddels verschenen. Volgens Boudewijn Büch, een fanatiek dagboekschrijver en opgenomen in de reeks, moet een dagboek uitblinken door de gemeenste roddels en geniepigste onthullingen. Inmiddels heb ik de Privé-domein serie bij Kok aangeschaft. Ze staat nu te wachten op zolder bij mijn stiefzoon. Totdat ik mijn boekenkast heb gesaneerd en zij in mijn huisbibliotheek de dienst uitmaakt. •

Chaja Polak / **Harmoniehof**

Mijn meest geliefde plekje in Amsterdam is het Harmoniehof, waar ik woon. Een oase van rust en stilte en schoon is het ook nog eens, het bekende zwerfvuil ontbreekt. Het is een dorpje waar vrijwel iedereen elkaar groet, en velen elkaar kennen. Voor mij, die altijd droomde van een nederig stulpje aan een rivier, waar ik de zon zou zien opkomen én ondergaan, een stulpje te midden van een oude boomgaard, waar het ruisen van de rivier me 's avonds in slaap zou zingen - een onhaalbare droom trouwens -, is het Harmoniehof een mooie tweede keus. •

Jonas Kooyman / **Oost**

Ik ben anderhalf jaar geleden verhuisd naar Amsterdam-Oost: mijn favoriete buurt in de stad. Er heerst een bepaalde kalmte en de rijk versierde gevels in de Plantagebuurt geven het stadsdeel iets Parijs'. Ik eet graag decadente croissants op het bankje voor L'Abeille, een Franse patisserie op de Dapperstraat en vergaap me tijdens wandelingen aan de moderne architectuur van het Oostelijk Havengebied. Ik droom ervan om daar ooit in een loft te wonen en die dan in te richten als een Wall Street-yup uit de jaren negentig. •

Marcella Levie / Prinseneiland

Ik woon al ruim veertig jaar op het Prinseneiland. Weinig mensen blijken dit relatief onbekende stukje Amsterdam te kennen. Er is ook niet veel te beleven. Geen winkels of restaurants en veel te weinig parkeerplaatsen. Wel veel rust en prachtige architectuur. Het Prinseneiland is een 17e-eeuwse buurt met veel pakhuizen en scheepswerven. Een pittoresk buurtje met ophaalbruggetjes, openbare buurttuinjes en een palmbomentuin.

Als je over één van de bruggen het eiland op loopt, komt de rust je tegemoet. Een oase in de stad met een lange en rijke geschiedenis. De geschiedenis van het Prinseneiland gaat terug naar de Gouden Eeuw en dat is op sommige plekken nog goed te zien. In de 20e eeuw werden de meeste pakhuizen omgebouwd tot appartementen, waardoor het eiland een aantrekkelijk woongebied werd, vooral voor kunstenaars, musici en andere artistieke lingen. Ik woon al jaren in zo'n mooi gerenoveerd pakhuis. Hier zijn mijn kinderen opgegroeid. Ook al is hier geen Joods leven, ik ben van deze bijzondere plek in de stad gaan houden. •

Leo Groenteman / Nieuwmarktbuurt

Mijn favoriete plek in Amsterdam is de Nieuwmarktbuurt, de Sint Antoniesbreestraat, de Jodenbreestraat en de Hoogstraat, waar mijn vader zijn groothandel had. Ik kwam er als kind heel vaak op mijn fietsje om bij de saugers mijn zakgeldje op te halen en denk er nog vaak aan terug. Af en toe rijd ik langs de Stolpersteine van mijn oma en opa aan de voet van de Zuiderkerk. Ik ben een boek aan het schrijven over de markante figuren die daar gewerkt hebben, het wordt heel leuk, over een jaartje is het klaar. •

Tirtsah Levie Bernfeld / Snoge

De Snoge (en wat daaraan voorafging) staat niet alleen voor een gebouw. Het is een wereld op zich en in die wereld verdiepte ik me al een heel leven: de wereld van Portugezen, voormalige Conversos, die op de vlucht voor de Inquisitie in Amsterdam en elders in de Sefardische diaspora een nieuw bestaan zochten. En terugkeerden naar het geloof van hun voorouders en een Joodse gemeente uit de grond stampten. Vanuit die Snoge werd bestuurd en verzorgd, ontstond een heel netwerk aan instellingen en werd een internationale reputatie opgebouwd van relatieve tolerantie en liefdadigheid. Menigeen zocht, en kreeg, er een permanente plek, al werd die sommigen ook ontzegd. Mijn fascinatie voor deze groep volgt me overal, of ik er nu over schrijf, mondeling verslag doe of sporen van Sefardisch Joods erfgoed nareis: nog altijd staat de Snoge centraal in mijn verhaal. •

Vervlogen Vlooienburg

Verdwenen hart van Joods Amsterdam

TEKST MAARTEN HELL FOTO'S STADSARCHIEF AMSTERDAM

Waar ooit het volkrijke, levendige, multi-etnische en religieus diverse eiland Vlooienburg lag, staat nu een kantoorkolos met het Amsterdamse stadhuis en operagebouw, de Stopera. Weinig herinnert nog aan de eeuwenlange, gezichtsbepalende Joodse aanwezigheid in dit oude en centrale deel van de stad.

Vóór de bouw van die Stopera legden stadsarcheologen honderd percelen bloot. In de bijbehorende beerputten, indertijd in gebruik als wc en afvalstortplaats, vonden zij de materiële nalatenschap van zeventiende- en achttiende-eeuwse bewoners en bedrijven. Behalve twee oude gevelstenen bleef bovengronds niets bewaard van Vlooienburg, ooit het kloppende hart van de Amsterdamse Jodenbuurt.

Die naam Vlooienburg heeft niets te maken met de beruchte kriebelige beestjes, ook al duikt die *urban myth* steeds weer op. De oorspronkelijke spelling was ook wel 'Vloeyenburg' en verwees naar de periode van vóór 1600. Toen overstroomde dit stukje grond in de Amstelbocht regelmatig, net als een uiterwaard.

De vroegste (terp)bewoning van deze landbouwgrond dateert van 1425-1475. Na landwinning en de aanleg van een houten kade kwam er een werkplaats met een rosmolen. Deze zompige oeverzone in de Amstelbocht bood uitkomst toen het stadsbestuur verlegen zat om bouwgrond. In november 1595 bestemde de stadsbestuurders het terrein

als industriegebied voor de scheepsbouw, net als de drie andere eilanden Uilenburg, Rapenburg en Valkenburg alias Marken. Landwinning en ophoging gebeurde deels met huishoudelijk en industrieel stadsafval zoals dierlijke resten, glasscherven en keramieksoorten, zelfs zeldzaam Chinees porselein. Bovenop die laag vuilnis, vermengd met zand, kwamen rietmatten, daarop weer een pakket van veen- en kleizoden afgedekt door een laatste stevige kleilaag. Zo ontstond een kunstmatig eiland, nog altijd omringd door water maar hoog genoeg om geen natte voeten meer te krijgen.

Hout en huizen

Vlooienburg is niet aangelegd met een woonbestemming. Het moest een onderkomen bieden aan de houthandel

en de opslag en verwerking van hout: een onmisbaar bulkproduct in het expanderende Amsterdam, bestemd voor huizenbouw, scheepsbouw en als brandstof voor ambachten en industrie.

Bij de uitgifte van de percelen, in 1601, behoorden houtkopers, timmerlieden en meubelmakers dan ook tot de eerste kopers. Rondom het eiland kwamen hun metershoge houtwallen, met daarbinnen vier bouwblokken met huizen, bedrijfsgebouwen en opslagloodsen. De Lange Houtstraat en de Korte Houtstraat doorkruisten het eiland, dat verder was omringd door water van Amstel, Zwanenburgwal, Leprozenburgwal en Houtgracht. Die laatste twee grachten zijn in 1883 gedempt en hernoemd tot 'Waterlooplein'.

In de loop van de zeventiende eeuw transformeerde Vlooienburg tot een woonbuurt. Door de krappe woningmarkt konden de pandeigenaren meer verdienen aan huizenverkoop en -verhuur. Ze lieten hun houtwallen aan de Amstelkant bebouwen, waardoor rond 1660 de Zwanenburgerstraat ontstond. Welstandscriteria en bestemmingsvoorschriften – zeldzaam in toenmalig Amsterdam – zorgden ervoor dat deze straat met kaarsrechte gevelrij niet uit de toon viel bij het naastgelegen Diaconieweeshuis. Dat opvanghuis voor gereformeerde weeskinderen had het stadsbestuur op de zuidwesthoek laten neerzetten.

De Sefardische koopman Aron Gabay Faro alias Juan Duarte bekroonde zijn pand in de Zwanenburgerstraat met een saillant uitkijktorentje, dat bijdroeg aan de stijlvolle skyline aan de Amstelzijde. Zijn stadspaleis was het duurste huis op Vlooienburg.

Verscheidenheid

Faro was lang niet de enige Joodse bewoner op het eiland. Vanaf de eerste decennia van de zeventiende eeuw vestigden geloofsvluchtelingen en andere immigranten van het Iberisch Schiereiland zich op Vlooienburg. Halverwege de

Uitsnede van Vlooienburg uit de ingekleurde kaart van Berckenrode (1625)

De Zwanenburgerstraat, gezien naar de brug voor de Staalstraat. Links het Diaconie Weeshuis, H.P. Schouten (1747-1822)

eeuw kwam de grootste groep nieuwkomers uit Duitsland en Polen-Litouwen, vanwege de vervolgingen daar. Desalniettemin woonden er altijd mensen met andere religieuze en topografische achtergronden op Vlooienburg: ruwweg een vijfde was niet-Joods. Grotendeels waren het christelijke ‘dissenters’, zoals katholieken en lutheranen, maar ook Waalse gereformeerden uit Noord-Frankrijk en een kleine groep Britse puriteinen (Brownisten), van wie sommigen op gespannen voet leefden met hun Joodse buurtgenoten.

Het afgelegen stadseiland bood voldoende ruimte om eigen godshuizen in te richten, bijvoorbeeld in loodsen op de binnenterreinen. Aanstoot gaven ze daar nauwelijks, aangezien bijna alle bewoners tot minderheidsreligies behoorden. Alleen de houtkopers waren dikwijls lidmaat van de dominante gereformeerde geloofsgemeenschap. Zij kerkten in de nabijgelegen Zuiderkerk.

“Vlooienburg was nooit een Joods getto.”

Vlooienburg was nooit een Joods getto. Het was geen afgesloten gedeelte van de stad met verplichte bewoning, zoals in bijvoorbeeld Rome en Venetië bestond. Het eiland bleef wel het kerngebied van de omvangrijkere Jodenbuurt. In de tweede helft van de zeventiende eeuw trokken veel arme Asjkenaziem naar de nabijgelegen eilanden Marken en Uilenburg, waar de scheepvaartindustrie ook plaatsmaakte voor bewoning.

De rijkste Portugese Joden vertrokken naar de nieuw aangelegde Nieuwe Herengracht en Nieuwe Keizersgracht. De achterblijvers op Vlooienburg woonden opeengepakt in gangwoningen in de steeds dichter bebouwde binnenterreinen, maar ook in riante woonhuizen: de buurt was ook in sociaaleconomisch opzicht redelijk gemengd.

Halverwege de achttiende eeuw is er meer bekend over de welstand van de bewoners en hun verspreiding over het eiland. Een belastingregister uit 1742 bevat alle hoofdbewoners die meer dan zeshonderd gulden per jaar verdienen. Die inkomensdrempel haalde minder dan de helft van de in totaal 250 huishoudens op Vlooienburg. Deze renteniers, kooplieden en succesvolle middenstanders woonden vooral in de deftige Zwanenburgerstraat en langs de burgwallen. Twee derde van de rijkste bewoners was Joods. Verrassend vaak waren zij van Asjkenazische herkomst, zoals een boekhouder, porseleinverkoper,

De oude Blauwbrug met rechts daarachter de skyline van Vlooienburg en in de verte de Zuiderkerktoren, rond 1655. Jacob van Ruisdael, De Amstel bij Amsterdam, gezien naar het noorden, ca. 1655. Szépművészeti Múzeum, Boedapest

makelaar, twee geldwisselaars en een diamanthandelaar. Een meerderheid van de hoofdbewoners haalde die inkomensdrempel bij lange na niet. Zij verdienden minder dan het bestaansminimum – indertijd circa 280 gulden per jaar. Een deel van die laagste inkomensgroepen is terug te vinden in de registers van de ‘Liberale Gift’, een eenmalige vermogensheffing uit 1748.

Van 338 Joodse familiehoofden zijn de namen opgetekend omdat zij steun ontvingen van hun kerkbesturen en dus niet konden bijdragen aan de belastingheffing. Deze groep (166 Sefardiem en 172 Asjkenaziem) leefde met hun vrouwen, kinderen en andere familieleden in de gangen, stegen en sloppen van Vlooienburg. Sommige behoeftige bewoners verhuurden kleine achterkamertjes aan nog armere commensalen, om zo het hoofd boven water te houden. Anderen openden een kroeg, eethuis of koffietentje in het voorhuis van hun kelderwoning, om in de detailhandel het gezinsinkomen aan te vullen.

Een van de koffiekeldertjes op Vlooienburg was gevestigd in de Lange Houtstraat. Tot 1784 woonde hier het Asjkenazische echtpaar Joseph Aron Spier en Beletje Davids. Zij gingen failliet in de crisisperiode van de Vierde Engelse Zeeoorlog.

Uit de inventarisatie van hun inboedel blijkt dat ze met hun kinderen het achterste gedeelte van de kelder bewoonden. In de ‘voorkelder’ stond een oude toonbank waarop ze koffie en thee serveerden maar ook bier. Noodzakelijke attributen voor de bedrijfsvoering waren verder een koffiemolen, blikken koffiepotten en een theepot. De wanddecoratie bestond uit twee prentjes en eenzelfde aantal gebarsten spiegels. De bewoners koesterden al hun Delftse aardewerk en porselein, zowel “heel als defect”.

Samenleven

Ondanks hun uiteenlopende sociale, religieuze en

Waterlooplein in 1949, foto dagblad Het Vrije Volk, Stadsarchief Amsterdam

geografische achtergronden ontmoetten buurtbewoners elkaar dagelijks in de eigen straat, gang of bij de gedeelde waterputten achter de huizenblokken. Bewoners zonder eigen pomp moesten daar handmatig emmertjes water halen en kwamen zo in aanraking met buurtgenoten. Ook winkels waren ontmoetingsplaatsen, zoals een Duits-lutherse bakkerij en de Venetiaanse kruidenier in de Korte Houtstraat.

Voor intensievere contacten bezochten de buurtbewoners koffie- en drankhuizen. Een gezamenlijk trefpunt was de kaatsbaan, een indoor tennisbaan met herberg. De schilder Rembrandt en zijn Saskia woonden tijdelijk pal achter dat vermaakscentrum, op kamers in een suikerfabriek. Bij noodsituaties, zoals branden, geweld of bevallingen, boden buurtgenoten elkaar de helpende hand. Ook te water geraakte passanten konden op assistentie

rekenen. Meer alledaagse samenwerking was er op de werkvloer.

In de koophandel maar ook in Hebreeuwse drukkerijen, tabaksbewerkingsbedrijven, diamantslijperijen en andere sectoren werkten bewoners van uiteenlopende pluimage nauw samen. Daarbij konden interreligieuze vriendschapsrelaties ontstaan, zoals tussen een

katholieke slijper en diens Joodse werkbaas of een Sefardische drukker en diens gereformeerde meesterknecht. De grootste Joodse drukkers – Menasseh ben Israel, Imanoel Benveniste en Joseph Athias – waren gevestigd op het eiland. Zij produceerden gebedenboeken, bijbels en ander drukwerk in het Hebreeuws, Jiddisch, Latijn, Portugees en Spaans, bestemd voor de eigen gemeenschap, maar ook voor de internationale markt.

Spookstad

In de negentiende eeuw bleef Vlooienburg in bedrijf als industrie- en wooneiland. Aan de Amstelzijde van de Zwanenburgerstraat zaten drie grote diamantstoomfabrieken, waaronder die van Coster. Op het eiland woonde toen het hoogste aantal diamantbewerkers van de Jodenbuurt. In de late negentiende eeuw bloeide 'Het Vak' als nooit tevoren, dankzij de ontdekking van nieuwe diamantvelden in Zuid-Afrika. Het verschaftte emplooi aan duizenden

Asjkenaziem, die vanwege de pogroms uit Oost-Europa naar Nederland vluchtten.

Vanwege die werkgelegenheid daalde het aantal bededen op Vlooienburg, maar de armoede bleef schrijnend. Naast diamantbewerkers namen kleinhandelaren, venters en uitdragers de meeste ruimte in op het eiland. Woonruimte was er schaars: krakkemikkige eenkamerwoningen telden twaalf bewoners.

Begin twintigste eeuw was Vlooienburg zodanig verpauperd en verkrot dat het stadsbestuur de buurt deels liet slopen. Gehele sloop, zoals Uilenburg ten deel viel, bleef voorlopig achterwege.

“Slechts enkelen van hen overleefden in de onderduik.”

De Duitse bezetter liet de Jodenbuurt kortstondig afsluiten, maar er woonden te veel niet-Joden in de buurt om er definitief een getto van te maken. In 1943 waren de circa 1600 achtergebleven Joodse bewoners van Vlooienburg afgevoerd naar de vernietigingskampen; slechts enkelen van hen overleefden in de onderduik. Tijdens de hongerwinter van 1944/45 verdwenen deuren, raamkozijnen, dakspanten, vensterbanken, kasten en ander houtwerk van hun huizen als brandhout in de noodkacheltjes van plunderende Amsterdammers. Het ooit zo levendige eiland bleef na de bevrijding achter als een spookstad. In de naoorlogse jaren kwamen er parkeerplaatsen, autokerkhoven en veel tweedehands handel. In de jaren 1970-1980 moesten ook zij wijken voor de bouw van de Stopera, het kolossale gebouw voor stadhuis en opera.

Buiten, aan de Amstelzijde, verwijst een lint van stenen naar de contouren van het in de oorlog 'leeggehaalde' jongensweeshuis Megadlé Jethomiem. Ook de bijbehorende plaquette herinnert aan de gruwelen van 1940-1945. Binnen de Stopera herinnert niets aan Vlooienburg, de eerste multi-etnische buurt van Nederland en de vroegste kern van de Jodenbuurt. •

Meer over de geschiedenis van Vlooienburg in: Maarten Hell, Verloren wereld in de Amstelbocht. Leven op Vlooienburg, 1600-1815 (Amsterdam 2024).

Waterlooplein ca. 1963, met op de achtergrond Vlooienburg, foto A.H. Meijer, A.H. collectie Stadsarchief Amsterdam

Emile Schrijver

Woord-lef

Het zijn moeilijke tijden voor Joden in Amsterdam. Hebben wij eigenlijk wel wat te vieren, in onze 750-jarige stad? Daar zijn heel veel antwoorden op, maar het helpt in elk geval altijd tegen de stress om af en toe te glimlachen. Deze column is een poging dat juist nu bij u te bewerkstelligen.

Ik heb in het verleden regelmatig lezingen gegeven over Joodse humor. Het is voor een serieuze onderzoeker best lastig om in het openbaar moppen te vertellen. Dat is een ander kunstje dan geleerd doen. Je leert ook van het vertellen van grappen. Wat iedere komiek je bijvoorbeeld kan vertellen, is dat een lach in een zaal tijd nodig heeft om bij jou, de spreker, terug te komen. Je moet je publiek de tijd geven op adem te komen, zogezegd. En je leert veel over verstaanbaarheid, intonatie en timing. Maar het voelde niet als mijn natuurlijke habitat, dus ik ben ermee gestopt.

In de voorbereiding op die lezingen stuitte ik destijds op een artikeltje uit 1952 van de hand van schrijver Siegfried van Praag. Wie was dat ook weer? Van Praag werd in 1899 in Amsterdam geboren en overleed in 2002 op 102-jarige leeftijd in Brussel. Daar heeft hij het grootste deel van zijn leven gewoond. Ik heb hem een aantal keren ontmoet, omdat hij jaarlijks zijn dagboek van het voorgaande jaar naar de Bibliotheca Rosenthaliana stuurde, waar ik toen werkte.

Mij is het artikeltje van Van Praag bijgebleven, omdat ik tot dan toe meende vrij redelijk op de hoogte te zijn van de verdwenen Amsterdams-Joodse straattaal. Maar toen ik het las realiseerde ik me nog eens wat er uit Amsterdam zo goed als verdwenen is: het Joodse straatleven, met alle platheid die daarbij hoort en met, ook talig, een geheel eigen humor. Dat is niet nieuw, maar wel een feit.

Het volgende citaat van Van Praag gaat nog wel: “Woord-lef was een sferisch bestanddeel van de Nederlands-Joodse humor. De proletarische achtergrond van ons Jodendom en de in Nederland genoten vrijheid begunstigten de woord-lef. Vele onzer verhalen, waarvan we zeiden dat we ze niet

graag in gezelschap van niet-Joden zouden ten beste geven, berusten op woord-lef en we waren bang, dat de niet-Joden de brandie zouden opvatten voor onze ware gevoelens. In het geheel was de Nederlands-Joodse humor ietwat ordinaarder dan de Joodse in het algemeen, maar dat mocht ik wel. Een vrome en geleerde Jood uit het Oosten placht niet ‘adenommelokeine’ (ES: een Jiddische verbastering van de naam van God) te zeggen, dit bijna aglutinerende woord. Maar hoe sappig klinkt het niet, wanneer de dokter, die de Amsterdamse Jodin in haar woning te Antwerpen in barenswée hoort jammeren in Franse woorden: ‘Mon dieu, mon dieu quelle douleur’ (ES: ‘Mijn God, mijn God, wat een pijn’) – op haar ‘adenommelekeine’ wacht vóór hij zijn instrumentarium voor de dag haalde, ten einde Maurice of Yvonne Vischschraper in de wereld te helpen.”

Van Praag vat zijn nostalgische positie welbespraakt samen: “We hebben nu enigszins de atmosfeer en de onderwerpen van onze specifiek Nederlands-Joodse humor bepaald. Het certificaat van oorsprong is ook op negatieve gronden uit te reiken. Gezien het gebenschte amharatsoeth (ES: van het Hebreeuwse ‘Am ha-arets’ als verwijzing naar het platte volk) van ons proletariaat en de gedistingeerde, geconfijte en geboterde amharatsoeth van onze bourgeoisie is geen enkele vorm van humor, die op Joodse geleerdheid berust, van Nederlands-Israëlitische oorsprong. Het spijt me, beste lezers, ik herhaal ‘t. Het beetje ‘falderappesachtige’ (ES: ‘het platte, laag bij de grondse’) was misschien nog ons duidelijkste humoristische stempel. Maar het was toch ook aardig, die humor van Joden die ook geestelijk in hemdsmouwen zaten en hun bovenste broekknoop openden. ‘Kom hier en hou U niet vreemd.’ Dat is Jodendom op z’n onbeschaafds, maar op z’n vrijst en zijn grappigst. Wat ‘beschaafd’ was, had geen aparte vorm van humor en teerde op ons gemeenschappelijk reservoir. ‘Ik ga over m’n zak’, zei Bram en betaalde voor ‘t gezelschap. ‘Ik ga in m’n zak’, verbeterde Arnold en liet voor zich betalen.” Welke lezer zou de nuances daarvan nog kunnen uitleggen? Stuur dan een mailtje. Denk er het uwe van. Maar vergeet niet te glimlachen. •

Amsterdam in 25 synagoges

Manifestatie van Joodse aanwezigheid

TEKST DANIËL METZ

Wie over Joods Amsterdam spreekt, denkt doorgaans als eerste aan de oude Jodenbuurt rondom het Waterlooplein. Maar dat is slechts een deel van het verhaal. Vanaf de eerste vestiging van Joden in Amsterdam is hun verspreiding over de stad goed te volgen aan de hand van de synagogen die zij lieten bouwen.

De eerste officiële synagoge van Amsterdam was Neve Sjalom, in 1612 gesticht aan de Houtgracht. Deze gracht vormde het chique randje van het eiland Vlooienburg, daar waar tegenwoordig het stadhuis van Amsterdam staat. Op Vlooienburg waren de eerste Joodse immigranten neergestreken. Het waren sefardische Joden, afkomstig van het Iberisch Schiereiland. Binnen enkele jaren kwamen er nog twee Sefardische synagogen aan de Houtgracht, Beth Ya'akov (1614) en Beth Jisraeel (1630). In 1639 fuseerden de drie gemeenten tot de nieuwe gemeente Talmoed Tora, die een statige gevel kreeg op de plek van het eerdere Neve Salom.

Asjkenazische aankomt

Inmiddels waren ook Joodse immigranten uit het Duitse taalgebied in de stad gearriveerd. Zij vonden onderdak bij hun Sefardische geloofsgenoten. In 1648 werd de eerste zelfstandige Asjkenazische synagoge ingewijd, eveneens op Vlooyenburg. Deze kwam bekend te staan als de Stromarkt sjoel.

Amsterdam had zich inmiddels bewezen als gunstige vestigingsplaats waar Joden religieuze vrijheid genoten. De Asjkenazische gemeenschap groeide gestaag en er ontstond behoefte aan uitbreiding. Met de Vierde Uitleg, circa 1660, werd de grachtengordel aan de oostzijde van de stad aangelegd. Precies op de overgang van de oude stad en de nieuwe grachtengordel, daar waar de middeleeuwse stadswal was geslecht, werd in 1672 een nieuwe synagoge gebouwd, de Grote Sjoel, ontworpen door stadsbouwmeester Daniël Stalpaert. Door gestage aanwas werd ook deze al snel te klein. Er tegenaan werden nog drie synagogen gebouwd: de Obene Sjoel (1685), de Dritt Sjoel (1700) en de Neie Sjoel (1752).

In dit complex van vier synagogen is tegenwoordig het Joods Museum gevestigd. Aan de overzijde van de Muidergracht, waar tegenwoordig het Jonas Daniël Meijerplein ligt, werd in 1675 nog een synagoge ingewijd die in omvang de Grote Sjoel overtroefde. De Portugese synagoge, oftewel de Esnoga. Een majestueus gebouw dat

hoog boven de omliggende bebouwing uitstak. Lange tijd zou dit de grootste synagoge ter wereld blijven.

“Opstandige gemeente was geen lang leven beschoren.”

De grote toestroom aan migranten vestigde zich voornamelijk op de eilanden Uilenburg en Valkenburg. Aan het Joodse leven daar herinnert de fraaie Uilenburgersynagoge uit 1766. Ook in de Rapenburgerstraat kwam eind 18e eeuw een synagoge te staan die voortkwam uit een splitsing binnen de Asjkenazische gemeente. Patriottisch gezinde, vooruitstrevende lieden scheidden zich af en vormden de Neie Kille (de nieuwe gemeente). Zij streefden naar een meer democratisch kerkbestuur. Deze opstandige gemeente was geen lang leven beschoren. De synagoge ging vervolgens dienst doen als thuisbasis van de opperrabbijn van Amsterdam en voor de studenten van het naastgelegen Nederlands Israëlitisch Seminarium.

Joodse grachten

De grachten ten oosten van de Amstel kregen geleidelijk een steeds Joodser karakter. In de 17e eeuw vormde de Nieuwe Herengracht de ‘goudkust’ van de Joodse gemeenschap. Hier stonden stadspaleizen van de adellijke families Lopes Suasso en Nunes da Costa. Ook de Nieuwe Keizersgracht had vooraanstaande bewoners zoals koopman Simon Josephus Jitta.

De Nieuwe Prinsengracht kwam pas in de negentiende eeuw onder de Joodse invloedssfeer. Parallel daaraan loopt de Nieuwe Kerkstraat. Deze werd ook wel Jodenkerkstraat genoemd, vanwege de vele synagogen. We vinden daar tegenwoordig nog de Russensjoel en de verenigingssjoel Neir Mitswoh Wetouro Our.

De laatste, in 1913 gebouwd door de Joodse architect Harry Elte, is een mooi voorbeeld van een verschijnsel dat zich voordoet vanaf eind 19e eeuw. In nieuwe buurten die wat verder aflagen van de oude Jodenbuurt, vormden zich *chewres*, ‘broederschappen’, die eigen gebedsruimtes stichtten. Deze stonden los van de officiële Joodse gemeente van Amsterdam, georganiseerd in de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge (NIHS). Die zag het aantal leden afnemen. Het probeerde de *chewres* te verbieden, maar de trend bleek niet meer te stuiten. Rond 1870 barstte de stad uit haar 17e eeuwse corset. Het was de arts en visionair Samuel Sarphati die voorstelde buiten de Utrechtse Poort een nieuwe wijk te bouwen. Daar zou De Pijp verrijzen, een arbeidersbuurt met lange rechte straten (pijpen). Het *Chewre* ‘Tesoegat Jisraeel’ (Hulpe Israëls) gaf in 1891 Emanuel Marcus Rood (een van de eerste Joodse architecten sinds de burgerlijke gelijkstelling) de opdracht in de Gerard Doustraat een synagoge te bouwen (zie verhaal pagina 36). Maar een echte Joodse buurt zou De Pijp nooit worden.

Amsterdam Oost

Dat was anders met de buurten ten oosten van de stad, die aansloten op de ‘Joodse grachten’. Daar verzeen de Oosterparkbuurt, Blasiusbuurt en Weesperzijde. De groeiende Joodse populatie zorgde ook voor verschillende *chewresjoeltjes*, onder andere in de Blasiusstraat en de Commelinstraat.

De Transvaalbuurt, aangelegd vanaf 1903, werd als eerste Amsterdamse buurt gebouwd volgens een heus stedenbouwkundig plan. Het werd een utopische arbeidersbuurt. Het Joodse Bouwfonds Handwerkers Vriendenkring bouwde er grote woonblokken, bedoeld om Joden uit de verpauperde Jodenbuurt in onder te brengen. Opvallend genoeg is in deze overwegend Joodse buurt geen synagoge gekomen. De bewoners waren voornamelijk socialistisch georiënteerd en hadden hun oude geloof in de Jodenbuurt achtergelaten.

De NIHS besloot dat het iets moest doen om controle te houden over de uitgewaaierde Joodse gemeenschap. Het liet Jac. Baars, bouwmeester van de Joodse gemeente, een grote synagoge bouwen in de stijl van de Amsterdamse School. Deze kwam niet in de gesecculariseerde Transvaalbuurt te staan, maar vlak ernaast, aan de Linnaeusstraat. Daar kon het ook gelovigen uit de Indische Buurt en Watergraafsmeer bedienen. Deze prachtige synagoge is helaas in de jaren ‘60 afgebroken.

De meest oostelijk gelegen synagoge lag in Betondorp, waar zich rond 1930 een kleine Joodse gemeenschap had gevormd. Deze was ondergebracht in een verenigingsgebouw in sobere art deco-stijl. Het interieur was verzorgd door Abraham Oznowicz.

Sprong over de Amstel

Daar bleef het niet bij. Joden die de oude Joodse buurten aan de oostzijde van de stad helemaal wilden ontstijgen, maakten de sprong over de Amstel. Daar was de Rivieren-

buurt in aanbouw. Een buurt voor de middenklasse. Wie nog een stap hoger op de maatschappelijke ladder was geklommen, vestigde zich in Amsterdam Zuid, rond het Concertgebouw.

Ook in deze twee nieuwe vestigingsgebieden liet de NIHS zich niet onbetuigd. Na het succes van Oost liet het nog twee grote synagogen bouwen. Eerst een groot synagoge-complex aan de Jacob Obrechtstraat in 1927. Het werd het *magnus opus* van Harry Elte. Een groot gebaar in art-deco-stijl. Enkele jaren later volgde de Rivierenbuurt. Daar verrees in 1936 aan de Lekstraat een modernistische synagoge van de hand van Abraham Elzas.

“Buitenveldert als voornaamste Joodse stadswijk.”

Na de oorlog verplaatsten de resterende Joodse bewoners zich weer over de stad. Na enige omzwervingen liet de Liberaal Joodse Gemeente (LJG) in 1964 tegenover de RAI een eigen synagoge bouwen naar ontwerp van Leon Waterman. Boven het gebouw torenden twee stenen tafelen als opvallende markering. Het gebouw is in 2010 vervangen door nieuwbouw aan de Zuidelijke Wandelweg.

Het NIK kocht in 1970 een gemeenschapsgebouw aan de Van der Boechorststraat in Buitenveldert, enkele jaren eerder ontworpen door Gerrit Rietveld. Hierin werden samen met het NIHS een Joods Cultureel Centrum, JCC, kantoren, rabbinaat en een synagoge ondergebracht. Het markeerde Buitenveldert als voornaamste Joodse stadswijk, maar is dit jaar gesloten en verhuisde deels naar sjoel Amstelveen. •

LJG aan de Zuidelijke Wandelweg. Foto: Eric Dix, Stadsarchief Amsterdam

Caleidoscopische bundel

Joods Amsterdam in de literatuur

TEKST KARIEN ANSTADT

Joods Amsterdam heeft door de jaren heen heel wat verhalen opgeleverd, ook in de literatuur. Een aantal daarvan is in 1993 gebundeld in een boek, uiteraard getiteld *Verhalen uit Joods Amsterdam*. Vijfentwintig schrijvers, van de 19de tot eind 20ste eeuw, geven daarin een caleidoscopisch beeld van het Joodse leven in de hoofdstad.

De bundel, samengesteld door Carel ter Haar en Edward van Voolen, bevat ontroerende, vaak hartverscheurende maar soms ook geestige verhalen en fragmenten. Het laat ook een ander beeld zien van het Joodse leven in de stad dan velen kennen. Het vooroorlogse Joodse leven wordt weleens geromantiseerd en vergeten wordt het geploeter en de armoede. Maar in de verhalen zie je soms ook tegelijkertijd de vechtlust, de vitaliteit om overeind te blijven.

Multatuli

Het oudste beeld van het Joodse proletariaat vinden we bij de enige niet-Joodse schrijver uit de bundel: Multatuli (Eduard Douwes Dekker). In zijn roman *De geschiedenis van Woutertje Pieterse* (1890), die zich afspeelt in het midden van de 19de eeuw, bezoekt de jonge Wouter de Jodenbuurt waar hij ergens geld moet innen voor de textielfirma waar hij werkt.

Hij loopt er nieuwsgierig, verbaasd en met een open blik rond. Zijn observaties zijn in feite die van de altijd sociaal bewogen Multatuli zelf. Wouter vraagt zich bij het betreden van de markt af wie toch de kopers zijn van

de op het oog waardeloze spullen: 'Daar lagen onthoofde spijkers, tandeloze zagen, beitels zonder snee, sloten zonder veer, sleutels zonder slot, haken zonder oog. Ogen zonder haak, gespen zonder tong.'

Toch concludeert hij dat er kopers moeten zijn 'want dat volkje leefde van de handel in die prullen'. En op hun feestdagen zagen ze er goed gekleed uit. Uit het hele verhaal *Woutertje Pieterse in de Jodenhoek*, spreekt ook liefde en bewondering.

Armendokter

Ook in de jaren '20 van de twintigste eeuw is het nog armoede troef. Het fragment 'De armendokter op school' uit de roman *Diamantstad* (1922) van Herman Heijermans, is een aanklacht. Het geeft een beeld van de armste kleuters in de Jodenbuurt.

Met meer dan honderd zitten ze opgepakt in een lokaal: bleke, zwakke kindjes met 'hoofden met zeer', met oogontstekingen. Kinderen die opgroeien in krotten, in stegen. De armendokter is een van de weinige dokters die niet neerkijkt op de armen en ze met liefde behandelt. Het is de dag dat alle kinderen met oogontsteking, en dat zijn er nogal wat, behandeld worden met Nitras, een bijtend, pijnlijk spoelmiddel dat moet voorkomen dat ze blind worden. De hoofdpersoon in het verhaal, Eleazar, constateert dat er sinds zijn eigen jeugd niets veranderd is en de ellende voortduurt.

Misjpoche

Het vermakelijke verhaal *Zakendoen* uit *Oom Bennetje raaskalt* (1987) van Lizzy Sara May speelt zich daarentegen af in een gegoed milieu, begin dertiger jaren. Op zaterdag moet het kleine meisje thuis blijven en kijkt ze verveeld uit het raam. Ineens belt er een kleine dikke man aan de deur die door het dienstmeisje wordt aangemeld. De man stelt zich voor als meneer Cohen en de vader vraagt waarvoor hij komt. Het gesprek begint met de vraag van de heer Cohen aan haar vader of hij Bram Katan kent. En dan gaat het als volgt:

'Bram Katan?' zei m'n vader.

'Bedoelt u die van de Weesperstraat?'

'Nee, dat is Sal, die van de potten en pannen die getrouwd is met Mietje Meier.
Nee, ik bedoel Katan van de Lepelstraat.'
'Katan uit de Lepelstraat', peinsde mijn vader.
'Is dat niet de zoon van de oude Katan van het Waterlooplein?'
'Top!' riep meneer Cohen uit.
Die oude Katan is nog een achterneef van mijn vrouw.'
'Van wie is uw vrouw dan?' vroeg mijn vader.
'Mijn vrouw is ene Augurkiesman', zei meneer Cohen.
'Toch niet van de Jodenbreestraat?' vroeg mijn vader.

Het kleine meisje maakt van de gelegenheid gebruik om weg te glippen om buiten te gaan spelen. Als zij na een half uur een beetje angstig terugkomt, bang voor een standje, hoort zij tot haar opluchting dat het gesprek nog steeds gaande is en haar vader tegen meneer Cohen zeggen: 'Maar dan zijn mijn vader en moeder nog op de choppe van uw vader en moeder geweest!'

Uitgaansleven

Het Amsterdam van begin jaren '30 van de vorige eeuw, wordt op een schilderachtige, poëtische manier beschreven door Maurits Dekker. Je proeft de sfeer van die tijd in het fragment Het uitgaansleven uit zijn roman *Amsterdam* (1931). Gelegenheid Heck op Het Rembrandtplein is in die tijd een begrip en biedt ruimte aan wel 900 gasten. Je kunt er lunchen, taartjes eten of 'gebakken ijs'. En in het weekend is er een orkest met een zangeres.

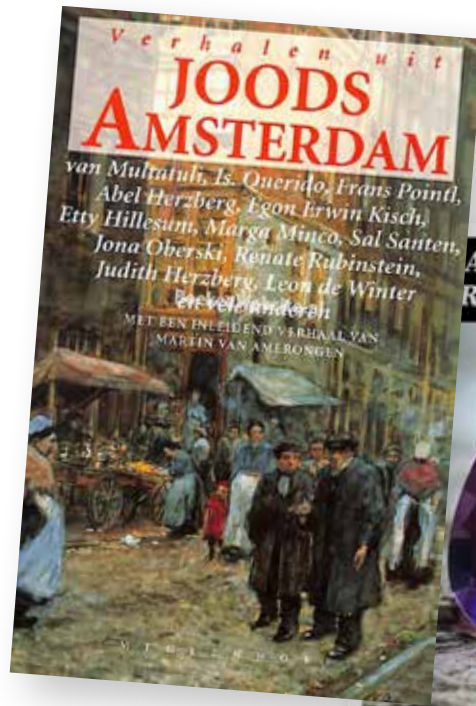
Op zondag kun je in Amsterdam tweemaal per dag, 's morgens en 's middags, vers brood kopen van de Joodse venters die vanuit het oude gettokwartier zich overal in de stad verspreiden. "Allen hebben zij dezelfde langgerekte, uit slechts twee woorden bestaande melancholische roep: 'vers brooooood!'"

Emigranten

Hoe lang blijf je emigrant? Is dat het geval tot je na jaren en jaren 'ingeburgerd' bent?

Twee schrijvers houden zich met het emigrant zijn bezig: Abel J. Herzberg in *Brief aan mijn kleinzoon* (1964) en Egon Erwin Kisch in *Emigranten: verblijfplaats Amsterdam* (1934).

Dat de Joodse emigranten geen homogene groep vormden was wel duidelijk. Zo beschrijft Herzberg twee gemeenschappen van Oost-Europese Joden: De Russische groep die de sjoel in de Swammerdamstraat bezoekt en de Poolse groep die de sjoel in de Kerkstraat bezoekt. Tussen deze groepen waren duidelijke verschillen, ze spraken een ander soort Jiddisch en verschilden ook in religieus-Joodse oriëntatie. Dat leidde er weer toe dat de

groepen elkaar niet serieus namen en een beetje met elkaar de spot dreven. En dan hebben we het nog niet eens over het

feit dat Oost-Europese Joden die vanaf eind 19de eeuw arriveerden weinig aansluiting vonden bij de al eeuwen in Nederland gevestigde Joden. Zij hadden hun 'eigen cultuur'.

Egon Kisch besteedt aandacht aan de geschiedenis van de Spaanse en Portugese Joden in Amsterdam, trotse, meer vermogende Joden die pracht en praal ten toon spreidden en zich weer eeuwenlang verheven voelden boven hun Asjkenazische, armere, geloofsgenoten. Zij zouden het niet in hun hoofd halen om op de markt te gaan staan als standwerker!

Oorlog

Het verhaal Schouwburg komt uit *Een heer om port mee te drinken* (1968). Met de eerste zin valt Mary Dorna meteen met de deur in huis: "Toen ik hoorde dat mijn moeder naar de Hollandsche Schouwburg was getransporteerd, zat ik doodstil. Ik huilde niet. Te goed reeds was ik op elk soort schrik en angst voorbereid. Alles wat ik denken kon was: 'Ik ga ook wel'."

En dan dwalen haar gedachten af naar haar kindertijd toen ze met bewondering en een beetje jaloezie naar haar levenslustige, mooie moeder keek die dol op toneel was, en ze haar regelmatig prachtig uitgedost naar de schouwburg zag gaan. Toen dacht ze ook: 'Ik ga ook wel'. Angstig en vervuld van herinneringen wacht de dochter af tot ze het bericht krijgt dat ze 'de koffer kan komen ophalen'. Als ze haar bevrijde, maar totaal ontredde moeder ophaalt, vraagt deze zichzelf af of ze, na alles wat ze daar gezien en beleefd heeft, ooit nog in staat zal zijn een schouwburg te bezoeken. •

Niet fanatiek, wel vasthoudend

Alle straten van Amsterdam aflopen

TEKST JESSICA POLAK FOTO'S PATRICK STERNFELD

Wie loopt er nou alle straten, pleinen, dreven, lanen, banen etc. af van Amsterdam? Een van de twee vrienden die zich vastgebeten hebben in dit project is Jolan Toff, al vele jaren redacteur van de Benjamin en schrijver van de column 10 Ergernissen. Inmiddels heeft hij, na ruim dertig jaar, samen met zijn vriend Sven Bergström een kleine 5000 straten bezocht.

Sven en Jolan leerden elkaar kennen als tieners toen ze allebei in de Vechtstraat in Amsterdam woonden. Hun wandelproject vloeit rechtstreeks voort uit hun lange vriendschap. Sven was op zeker moment verhuisd naar Schoorl en vertelde Jolan dat hij het zo jammer vond dat hij in Amsterdam alleen nog in de Vechtstraat kwam, waar zijn moeder nog woonde. Jolan bedacht toen het plan om meteen maar alle straten van Amsterdam te gaan ontdekken. Toen ze allebei nog werkten wandelden ze 's avonds en koppelden ze vaak een etentje aan de wandeling. Nu de mannen gepensioneerd zijn wandelen ze overdag. Fanatiek zijn ze niet - met slecht weer blijven ze thuis. Maar vasthoudend zijn ze dus wel.

“De ongezelligste plek van heel Amsterdam.”

Inmiddels hebben ze bijna alle Amsterdamse straten ‘gedaan’. En ‘doen’ betekent in principe: de hele straat doorlopen. Bij lange straten smokkelen ze wel eens: dan zigzaggen ze telkens via de ene zijstraat heen en via de volgende weer terug naar de hoofdstraat tot de straat ‘uit’ is. En het Westelijk Havengebied is zo groot, dat hebben ze deels op de fiets gedaan. Ze vinden dit de ongezelligste plek van heel Amsterdam.

Nooit afgelopen

Overigens is dit een project dat nooit afgelopen is. Amsterdam bouwt steeds nieuwe buurten en slokt buurgemeenten op, zodat Sven en Jolan er dan weer een kluif bij hebben. Dat gebeurde bijvoorbeeld met Weesp in 2022 en dat gaat in de toekomst mogelijk weer gebeuren met Oostzaan.

Waar letten de mannen op tijdens de wandelingen? Jolan: “We zien vaak rare, onlogische dingen. Naambordjes van dezelfde straat die op verschillende manieren zijn gespeld, straten die halverwege een blok opeens van naam veranderen. Dat zijn de leuke dingen. Je voelt je een ontdekkingsreiziger.”

Vanaf 1993 maken Sven en Jolan aantekeningen van hun wandelingen. Ze noteren de datum, het weer, een opvallend nieuwsfeit en de lijst met straten die ze hebben aangedaan. Al vele jaren gebruiken ze ook een digitale database voor hun verslagen.

De wandelingen zijn in de loop van de tijd van karakter veranderd. In het begin was het simpelweg een nieuwe buurt exploreren, en dan twintig tot vijftwintig nieuwe

Sven (links) en Jolan

Jolan (links) en Sven in Amsterdam-Noord.
Foto: Jessica Polak

straten bijschrijven op de palmares. Nu zijn er nog maar weinig straten die nog 'moeten' en die liggen bijna allemaal ver uit het centrum.

Wandeling 517

Een voorbeeld is wandeling nummer 517 die ik meeloop op 28 augustus. We gaan naar Achterdek, diep in Noord, en naar de Papaverhof, wat zuidelijker gelegen. Achterdek zijn Jolan en Sven op een eerdere wandeling vergeten te bekijken en de Papaverhof is net gebouwd.

Het is een heerlijk zonnige dag en we starten in de tuin van Jolan, niet ver van de Vechtstraat. Voor vertrek nog even naar de wc. Aan de ene muur hangt een plattegrond van Amsterdam, aan de andere een luchtfoto van de stad. Dat Jolan van Mokum houdt, is onmiskenbaar.

De metro brengt ons in rap tempo naar zijn noordelijkste station. Jolan klokt de tijd. Google Maps wordt geraadpleegd. We lopen in westelijke richting, naar de brug over het Noordhollandsch Kanaal. Jolan merkt op dat Amsterdam zo ontzettend veel groen heeft. Ik zie inderdaad bermes vol vrolijk bloeiende leeuwenbekjes. Jolan en Sven zijn echter niet geïnteresseerd in plantjes. Ze weten er ook niets van. Ze wijzen grappend naar een lantaarnpaal: 'Wat is dat voor soort?'

Voorbij het Boven IJ Ziekenhuis slaan we rechtsaf richting het sloopstermen-buurtje waar Achterdek zich bevindt. Ik zie een boekenkastje in een rommelig veldje. Even kijken, heren. O nee, het is een bijenhotel. Jolan en Sven hebben alleen oog voor de imposante, bijna heup-hoge keien die het miezerige grasveldje omzomen. Waarom liggen die hier? Om parkeren te beletten? Maar wie wil er nou parkeren op een paar vierkante meter vol hoog opschietend onkruid? We komen er niet uit.

We lopen door een doodstille woonwijk. Niet al te best onderhouden huizenblokken met grote grasvelden ertussen. Jolan en Sven signaleren scheve schuttingen; wat hen betreft: hoe schever, hoe beter. Ze gluren in verwaarloosde tuinen vol oud meubilair en andere rommel. Ze verbazen zich over betegelde tuinen die schijnbaar volledig ongebruikt zijn. Ik begin te begrijpen wat de vrienden bedoelen als ze zeggen dat ze het vooral leuk vinden om vreemde dingen te ontdekken op hun tochten.

Opeens geeft Google aan: doel bereikt. We staan in een soort steeg tussen houten schuttingen van achtertuinen. Zo'n doorgang die je eerder verwacht in Voorschoten. Nergens een straatnaambordje te bekennen. Is dit Achterdek? Maar er komt geen enkele voordeur op uit. We lopen terug en vragen een buurtbewoonster om hulp. We volgen haar aanwijzingen en komen uit bij Achtersteven. Dan geven we het op. Bestaat Achterdek? Zijn we er geweest? Het blijft een raadsel. Vreemd. Precies waar Jolan en Sven naar op zoek zijn.

Nieuwbouwuurt

Na een boterham op een bankje aan de Banne Buikslootlaan lopen we door in zuidoostelijke richting. Een enkele auto en fietser passeert de brede straat. Je waant je ver van de hoofdstad. Eigenlijk zie je alleen aan de affiches met Amsterdamse evenementen dat je er nog bent.

We komen in welvarender contreien. Prachtige nieuwbouwuurten met nóg meer kinderspeelplaatsen en groen dan waar we begonnen. Opeens een vreemd gevormd gebouwtje met fraaie graffiti en ijzeren pieken op een muur. Jolan frons over de graffiti, maar de pieken bevallen Sven en hem: "We hebben een periode gehad dat we geobsedeerd waren door die pieken en punten."

"Een beetje ramptoeristen zijn ze wel."

En dan zijn we opeens bij de Papaverhof, ons tweede dagdoel. Verse hoogbouw, nog geen jaar oud. Jolan en Sven poseren breed lachend voor een semi-doorleefde bakstenen muur, onder het glimmende straatnaambordje. We lopen een rondje. In een hoek is een jong Frans stel een stijldans aan het oefenen. Zou dit de nieuwste mode zijn onder expats?

Vanaf hier lopen we in een kwartier naar metrostation Noorderpark. Het enige dat de vrienden nog de moeite van het stilstaan waard vinden, is een grote brok baksteen die uit een muur is gevallen, gemarkeerd met rood-wit afzettingslint. Een beetje ramp-toeristen zijn ze wel. •

Joodse architecten in Amsterdam

Tastbare sporen in de stad

TEKST KARIEN ANSTADT FOTO'S PATRICK STERNFELD

Vanaf het begin van de Joodse aanwezigheid in Amsterdam bouwde de gemeenschap mee aan het aanzicht van de stad. Eerst was dat met religieuze gebouwen zoals de Snoge uit de 17de eeuw, en met herenhuizen van de rijkere. Maar na de emancipatie in de 19de eeuw kwamen daar ook de vele Joodse architecten, ontwerpers en stedenbouwkundigen bij.

In brede zin hebben invloedrijke figuren als Samuel Sarphati, Henri Polak en Monne De Miranda hun sporen in de stad nagelaten, waarover in ons volgende nummer meer. Vanaf eind 19de eeuw zetten ook Joodse architecten in verschillende wijken hun stempel op de stad. En het betreft niet alleen Joods erfgoed, want ze dragen ook 'hun steentje' bij aan algemene stadsvernieuwing. Wat ook opvalt is dat ze inmiddels goed geïntegreerd zijn in de maatschappij, samenwerken met niet-Joodse architecten en lid zijn van algemene bouwkundige genootschappen. Veel van hun namen zijn vrijwel vergeten, maar wie waren die eerste Joodse architecten die kansen kregen ten gevolge van de emancipatie?

Allereerst is daar Izak Gosschalk (1838-1907), voorzitter van de afdeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en gemeenteraadslid in Amsterdam. Hij ontwierp onder meer de Westergasfabriek in de stijl van de neorenaissance. Het is tegenwoordig een plek vol leven waar veel culturele activiteiten plaatsvinden. Ook het Frederik Hendrikplantsoen in Amsterdam-West is gebaseerd op een stedenbouwkundig plan van hem.

Emanuel Marcus Rood (1851-1929) richtte zich vooral op voorzieningen voor de Joodse doelgroep. Veel van zijn bouwwerken, waaronder een aantal verenigingssynagogen, zijn inmiddels afgebroken, maar de sjoel in de Gerard Doustraat die hij ontwierp staat nog fier overeind, zie ook het verhaal in dit nummer op bladzijde 36.

Ook Jacobus S. Baars (1886-1956) heeft veel voor Joodse opdrachtgevers gewerkt. De door hem in Amsterdamse School stijl ontworpen sjoel in de Linnaeusstraat is helaas in 1962 afgebroken, maar het gebouw van de Talmoed Thoraschool op de Tweede Boerhaavestraat 7 van zijn hand bestaat nog.

Mozes Oesterman (1888-1942), een zeer sociaal bewogen architect, was betrokken bij de uitbreiding (in 1934-1937) van de instelling De Joodsche Invalide. Daarnaast was hij ook actief in de Spaarndammerbuurt waar hij het westelijk huizenblok in het 'Zaanhof' ontwierp.

Amsterdamse School

Maar de twee meest vooraanstaande en bekende Joodse architecten van de Amsterdamse School zijn Harry Elte en Michel de Klerk. Elte (1880-1944) werd geboren in een orthodox gezin dat op de Nieuwe Herengracht in Amsterdam woonde. Zijn vader, Philip Elte, was hoofdredacteur van het Nieuw Israëlitisch Weekblad. De jongere Elte volgde eerst een opleiding tot meubelmaker en vervolgens tot bouwkundig tekenaar. In 1899 werd hij aangenomen door dé architect van

Amsterdam: H.P. Berlage, bij wie hij de kans kreeg zich verder te bekwamen. Hier werkte hij tot 1909. In zijn vroege werk zou de invloed van Berlage, de art-nouveau-stijl duidelijk te zien zijn.

Vanaf 1905 kreeg Elte opdrachten, onder meer voor een conservenfabriek op de Omval en Diamantclub op het Weesperplein. In 1912 werd zijn naam echt gevestigd toen hij een prijsvraag won voor de bouw van een stadion. Dit stadion bleek in 1928 te klein om er de Olympische Spelen te houden. Het nieuwe stadion dat er kwam is van de hand van Jan Wils. Maar de Stadionbuurt is genoemd naar het stadion van Elte.

Tegelijkertijd maakte Harry Elte naam met de vele bouwprojecten ten behoeve van de Joodse gemeenschap, zoals het gebouw Centraal Israëlitische Ziekenverpleging (1915) en instelling De Joodsche Invalide (1923). Ook was hij de architect die verbouwingen bij de Portugese Synagoge realiseerde.

“Verbouwingen bij de Portugese Synagoge.”

Zijn belangrijkste opdracht gold echter de bouw van de Raw Aron Schuster Synagoge op het Jacob Obrechtplein. In het interieur zijn de Berlage-invloeden te zien en aan de buitenkant die van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright. De uitvoering in baksteen is dan weer een element van de Amsterdamse School.

In juni 2023 verscheen het boek *De Obrechtsjoel*, Harry Elte en zijn meesterwerk voor Joods Amsterdam. Inmiddels staat deze sjoel op de Rijksmonumentenlijst en is links naast de hoofdingang de naam Harry Elte Phzn (voor Philipszoon) aangebracht.

Veel van wat Elte heeft gebouwd is inmiddels afgebroken, hij was vooral de architect van de jaren '20 van de vorige eeuw. Maar veel woonhuizen en villa's die hij heeft ontworpen bestaan nog, zoals een woonblok aan de Stadionkade (8-13). Je ziet daar nog de unieke driedimen-

sionale huisnummers die verlicht kunnen worden. Ook aan de Sophialaan (2-4-6) staan door hem ontworpen huizen.

Voor zijn eigen gezin bouwde hij in 1928 een huis aan de Stadionweg 44. Dit originele huis, een prachtige compositie, springt er nog altijd uit in het rijtje saaier huizen. Op 17 juni van dit jaar zijn er voor hem en zijn vrouw Stolpersteine geplaatst voor zijn huis. Harry Elte stierf in Theresienstadt.

Michel de Klerk

Michel de Klerk (1884-1923) groeide op in armoede in de Amsterdamse Jodenbuurt. Hij was het 17de kind van

een diamantslijper die overleed toen Michel drie jaar oud was. Omdat op de lagere school bleek dat hij een groot tekentalent had, kreeg hij de kans naar de ambachtsschool te gaan.

Hij had het geluk om op 14-jarige leeftijd te worden aangenomen als leerling door Eduard Cuypers, die een groot bureau had waar kunstnijverheid- en architectuurontwerpen werden gemaakt. Deze Cuypers was een neef van de grote architect Pierre Cuypers die het Rijksmuseum en Centraal Station had ontworpen.

Misschien schatte Eduard Cuypers het talent van de jonge de Klerk goed in want hij nam hem onder zijn hoede en bood hem de mogelijkheid om een opleiding tot bouwkundig tekenaar te volgen. Cuypers was een man die zijn medewerkers veel creatieve vrijheid bood en zo kon De Klerk in de twaalf jaren die hij bij Cuypers bleef werken zich verder ontwikkelen.

In de jaren '10 van de vorige eeuw ontwikkelde Michel de Klerk zich tot dé architect van de volkshuisvesting. Hij ontwierp een blok arbeiderswoningen aan het Johannes Vermeerplein en samen met collega Piet Kramer het woningcomplex voor de sociaaldemocratische Algemeene Arbeiderscoöperatie De Dageraad aan de P.L. Takstraat. Maar het woningbouwcomplex waarmee hij beroemd zou worden zijn de volkswoningblokken in Amsterdamse School-stijl die aan het Spaarnammerplantsoen liggen en waar een ervan door de vorm, in de volksmond Het Schip, ging heten.

Vlnr: Door Harry Elte ontworpen Rav Aron Schuster Synagoge - Obrechtsjoel; Zijn door hemzelf ontworpen huis aan de Stadionweg; Gebouw Het Schip in de Spaarnammerbuurt, van Michel de Klerk. Detail onderaan ook van Het Schip.

Deze wijk bracht hem internationale erkenning. De Klerk was een zeer kunstzinnig architect die streefde naar vernieuwing. Vorm ging bij hem voor praktische voorwaarden. En hij wilde arbeiders, die zo lang vaak onder erbarmelijke omstandigheden gewoond hadden, een mooie woning en woonomgeving schenken. Zoals de Engelsen dat typeren met: *“My home is my castle”*. Tegelijkertijd werd De Klerk bekend om zijn meubels, decors, tekeningen en schilderijen.

Museum Het Schip brengt met tentoonstellingen nog altijd een ode aan Michel de Klerk en de Amsterdamse School. Michel de Klerk werd niet oud, in 1923 stierf hij aan een longontsteking. •

Diamantsjoeltje in de Pijp

De Gerard Dou 'chewre' sjoel

TEKST MARIANNE FUCHS FOTO'S GERARD DOU SJOEL

De oudste nog in gebruik zijnde Asjkenazische sjoel van Amsterdam staat in de Pijp, vlak achter de Albert Cuypmarkt. De Gerard Dousjoel staat ingeklemd tussen de huizen in een gewone, smalle Amsterdamse straat en valt niet op, je loopt er zo voorbij. Maar als je vanaf de overkant van de straat goed naar boven kijkt, zie je in de gevel een Magen David, een Davidster.

Op de plek waar ooit houtzaagmolens stonden, werd in 1892 op de Gerard Doustraat 238 de chewre sjoel: 'Vereeniging Hulpe Israëls', ingewijd. Mannen en vrouwen konden lid worden; de contributie bedroeg tien cent per week.

Een chewre sjoel was destijds een synagoge die niet aangesloten was bij de officiële Asjkenazische orthodox-Joodse kerkgemeenschap in Amsterdam, de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge (NIHS). Lidmaatschap was vaak goedkoper en het was intiem. In die tijd werden er dagelijks druk bezochte diensten gehouden en er werd serieus gelernt.

De traditionele Nederlands-Joodse melodieën en rituelen zijn tot op de dag van vandaag nog in gebruik. Ik kwam er geregeld tijdens de bar- en batmitswa periode van mijn kinderen. En nu, 37 jaar later, loop ik er toch bijna voorbij. Ik kom binnen door een vrij nauwe zij-ingang en krijg weer hetzelfde gevoel als toen: een parel van een sjoel, klein, intiem, met een verrassend interieur. Dat vond ik toen en dat vind ik nu, na de restauratie, nog meer. Vooral door de inval van het zonlicht krijgt het interieur iets onverwachts betoverends. Het grote gekleurde raam bevindt zich boven de Aron HaKodesj (de heilige arke). Midden in het raam staan rode letters met een Hebreeuwse tekst: Gedenk de Tora van Mosjé Mijn dienaar, in het Nederlands. De spreuk staat tegen een achtergrond van scherven die doen denken aan de stenen tafelen waarnaar de tekst verwijst.

Abby Israëls en Naftali Schrijver, respectievelijk penningmeester en voorzitter van het bestuur en de vereniging, vertellen enthousiast over de ontstaansgeschiedenis van deze oorspronkelijke chewre sjoel.

Chewre sjoelen

Chewre sjoels werden beheerd door een particuliere vereniging. Voor de bezoekers hadden ze het voordeel

dat er actiever aan de dienst kon worden meegedaan. Omdat er minder bezoekers waren, kon je vaker worden opgeroepen voor de Tora-lezing en de zaken 'onder elkaar' regelen.

Een groot deel van de leden was afkomstig uit Duitsland, Polen en Rusland; ze waren niet gewend aan de Nederlandse traditie. In een chewre sjoel kon je vasthouden aan de gebruiken zoals je ze van huis uit gewend was. Bovendien vormden onenigheid met het bestuur van de NIHS en de lage contributie een pluspunt om je aan te sluiten bij een chewre sjoel. De Gerard Dousjoel wordt nog steeds beheerd door een particuliere vereniging 'Hulpe Israëls', maar is nu wel aangesloten bij de NIHS.

Diamantslijperijen

In de jaren 1870-1890 verhuisden veel Joodse arbeiders uit de verpauperde Jodenbuurt naar de Pijp. In deze nieuwe buurt, rondom de Den Texstraat, Jan Steenstraat en Hemonylaan, werden ook diamantslijperijen opgericht. Sjoeldiensten werden eerst gehouden in woonhuizen aan de Jacob van Campenstraat en de Quellijnstraat, maar deze locaties werden te klein. Rond 1890 was zestig

Gerard Dousjoel circa 1984, Stadarchief Amsterdam

procent van de duizenden diamantbewerker Joods, vandaar de behoefte aan een nieuwe sjoel, ook wel het 'Diamantsjoeltje' genoemd.

Het gebouw werd door de architect E.M. Rood ontworpen in de neorenaissance stijl. Je ziet dat aan het oranje-rode metselwerk van de gevels, onderbroken door witte horizontale banden die aan natuursteen doen denken, en de versiering met klassieke ornamenten, zoals een soort dakje boven de ingang en kleine torentjes aan weerszijden van het dak.

Het dak kan worden geopend en worden gebruikt als soeka (loofhut). De sjoel heeft beneden honderdveertig mannen- en boven zeventig vrouwenzitplaatsen. Ze zijn wel zo inclusief dat vrouwen die de trap naar de vrouwengalerij moeilijk op kunnen, beneden mogen zitten, gescheiden van de mannen door een mechtietse (een doorzichtig gordijntje) - dat dan weer wel - zodat ze de dienst kunnen volgen. Rond 1920 leidde de synagoge een bloeiend bestaan.

De oorlog overleefd

De sjoel viel niet op tussen de woonhuizen en kwam daardoor ongeschonden uit de oorlog. De Duitsers hadden niet door dat er een synagoge in de straat stond. Buurtbewoners hebben ervoor gezorgd dat het gebouw tijdens de hongervinter 1944/45 niet werd geplunderd, zoals bij andere synagogen het geval was. Wel had het bestuur uit voorzorg de Torarollen en het ceremonieel zilverwerk uit de sjoel verwijderd om plundering te voorkomen.

Op 19 mei 1945, twee weken na het einde van de oorlog, werd de eerste naoorlogse dienst gehouden. Het was de enige Asjkenazische synagoge in Amsterdam die nog bruikbaar was om een dienst te houden. De meeste vaste sjoelbezoekers en Joodse buurtbewoners overleefden de oorlog niet.

In de jaren 60, 70 en 80 van de vorige eeuw verhuisden veel Joden naar Buitenveldert en Amstelveen en liep het aantal sjoelbezoekers terug. Er bleven niet altijd genoeg bezoekers over voor minjan, het minimum aantal mannelijke bezoekers voor een dienst. Dan moest er een Joodse koopman van de nabijgelegen Allbert Cuyptmarkt gehaald worden voor de dienst kon beginnen.

In 1963 is daarom overwogen de sjoel te sluiten, mede omdat de gemiddelde leeftijd hoog was, maar dat gebeurde uiteindelijk niet. In 1997 kwam er onder de nieuwe rabbijn Menachem Sebbag weer een periode van bloei. Intussen was het gebouw behoorlijk in verval geraakt, met afbladderende muren, lekkages, een armoedige verlichting van de vrouwengalerij en slechte verwarming.

Voor de restauratie, die destijds een miljoen gulden kostte, werd een inzamelingsactie gehouden. Vooral de bouwtechnische kant werd aangepakt en de sfeer van vroeger werd hersteld.

Arnon Grunberg heeft er zijn bar mitzwa gedaan. Als kind droeg hij op sjabbat het 'Aniem Zemirot' (lieflijke gezangen wil ik zingen) voor vanaf de lessenaar voor de chazzan (voorzanger). Omdat de lessenaar te hoog voor hem was, stond hij op een opstapkrakje dat bewaard is gebleven. Tegenwoordig komen er iedere sjabbat tientallen bezoekers, mede door het Chabad Amsterdam Center dat op loopafstand van de sjoel ligt. Dovi Pinkovitch van Chabad is de sjoelrabbijn.

"Iedereen is welkom."

De Hollandse traditie en het Amsterdamse chazanoet zijn er nog steeds aanwezig. Mensen uit alle delen van de stad komen er door de laagdrempeligheid, de warme sfeer en de gastvrijheid. Iedere sjabbat en feestdag wordt er kiddoesj gemaakt: "Iedereen is welkom, welke richting je in het Jodendom ook aanhangt," zegt de voorzitter. •

Mijn leven

Walther Schoonenberg, 67 jaar, geboren en getogen in Amsterdam, getrouwd.

TEKST JOLAN TOFF FOTO PATRICK STERNFELD

Na mijn studie economie werd ik docent aan de VU. Ik woonde in een 17e-eeuws pakhuis op de Brouwersgracht, raakte geboeid door de Amsterdamse monumenten en besloot me bezig te gaan houden met het behoud van de schitterende Amsterdamse binnenstad. Ik werd boos en verdrietig door de sloop van historische panden en de lelijke nieuwbouw die daar daarvoor in de plaats kwam.

Ik volgde een cursus van de bekende monumentenkenner Hans Tulleners en ben toen lid geworden van de Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad (VVAB). Wij hebben vele acties gevoerd tot behoud van de oorspronkelijke bebouwing. De eerste grote actie was op het terrein van het Binnengasthuis. Men wilde twee gebouwen slopen om daarvoor in de plaats de nieuwe Universiteitsbibliotheek te bouwen. Door onze actie is dit niet doorgegaan.

We hebben ook actie gevoerd voor de terugkeer van de Kroonlantaarn. Overal staan gietijzeren lantaarnpalen uit 1883. Hierop zat de keizerskroon die in de loop der jaren is verdwenen. Inmiddels komen deze op vele plekken in het Centrum weer terug. Ik dacht zelf 'dat regel ik wel even', maar ik ben hier toch nog tien jaar mee bezig geweest.

Ik ging kunstgeschiedenis studeren om me verder te verdiepen en kwam in dienst bij de VVAB. Onze vereniging adviseert de gemeente gevraagd, en ongevraagd. Wij denken mee over hoe de openbare ruimte wordt ingericht. Steeds gaat het ons daarbij om het behoud van het historisch stadsgezicht. Soms voeren we juridische procedures. Daarnaast schrijf ik ook voor het blad van de vereniging.

Mensen noemen mij fanatiek. Ik denk dat mijn drijfveren te maken hebben met mijn Joodse achtergrond. Mijn moeder is gered uit de crèche op de Plantage Middenlaan.

Zij en mijn oma waren ondergedoken. De rest van de familie heeft het niet overleefd. De oorlog heeft ook wonden geslagen in de stad; er is veel gesloopt en verdwenen, overigens vooral na de oorlog. De bebouwde omgeving is een anker van wat er nog was. Ik wil dit behouden.

Sommige Joden zeiden: sloop alles maar. Anderen meenden dat wat er nog resteerde behouden moest blijven.

Ik hou van de stad, je ziet zoveel als je wandelt zoals trappetjes, gevels, portieken en beeldhouwwerken.

Ik fotografeer alles. Ik ontleen mijn identiteit niet alleen aan mijn achtergrond, maar ook aan de stad waar ik ben opgegroeid.

Mooiste herinnering

Mijn ouders hadden een café op de Vijzelgracht. Ik was een klein jongetje en reed met de fiets over de Herengracht, helemaal naar de Brouwersgracht. Ik wilde namelijk weten waar die begon. Ik kan mij nu nog herinneren dat ik het heel mooi vond.

Sport

Ik ben meer een boekenwurm dan een sporter, maar ik fiets wel veel door de stad.

Joods

Naarmate ik ouder word voel ik mij steeds meer Joods.

We vieren de feestdagen en ook de vrijdagavond zoals het hoort. Misschien heeft het ook wel te maken met de algehele ontwikkelingen. Er is voor mij een wereld vóór en ná 7 oktober. Hoewel ik me nog steeds thuis voel in Amsterdam is dat toch minder geworden door al die demonstraties.

Eten

Ik houd van lekker eten en nieuwe restaurants ontdekken. Mijn voorkeur gaat uit naar Indisch of Indiaas eten. Ik kom graag in restaurant Blauw op de Amstelveenseweg. Als het om Amsterdams eten gaat denk ik aan een broodje half-om op z'n Joods en natuurlijk Joods zuur.

Hekel aan

Auto's. Die heb je in Amsterdam ook niet nodig want alles is op loop- of fietsafstand. Als ik door de stad

wandel en ik leid een groepje rond heb ik er altijd last van.

Markt

Toen ik nog in de Ferdinand Bolstraat woonde ging ik naar de Albert Cuypp, dat was om de hoek. Nu kom ik soms op de Ten Katemarkt waar ik dichtbij woon.

Televisie

Ik heb geen televisie, ik kijk via de computer, maar minder dan vroeger. Ik keek altijd dagelijks naar het NOS Journaal maar erger me steeds meer aan hun eenzijdige blik op Israël. Nieuwsuur is soms wel de moeite waard.

Mop

Ik vergeet ze altijd en kan ook nooit goed de punchline vertellen. Kan er wel hartelijk om lachen.

Boek

Amsterdam gebouwd op palen van Herman Janse. Het vertelt onder meer over het ontstaan van de stad, over gevels, stoepen, funderingen, dakbedekkingen, pakhuizen en hijsbalken. Er staan prachtige tekeningen in. Een goed beginnersboek dat

ik altijd aan iedereen aanraad. Hét standaardwerk over het Amsterdamse woonhuis en de ontwikkelingen door de eeuwen heen is nog steeds *Bouwen in Amsterdam* van Henk Zantkuijl met alle mogelijke architectonische details. Oorspronkelijk waren het zestig afleveringen, gepubliceerd door de VVAB in samenwerking met het bureau Monumentenzorg. Kan in geen enkele Amsterdamse bibliotheek ontbreken. Het laatste boek dat ik las was van Simon Sebag Montefiore: *Jeruzalem, de biografie* over de geschiedenis van die stad. Een prachtig boek waarvan elk hoofdstuk zou kunnen worden verfilmd.

Winkel

Ik ga graag naar boekhandel Scheltema op het Rokin. Ik heb vooral belangstelling voor geschiedenis, architectuur en historische romans. Je kan mij daar vaak op zaterdag in het café vinden.

Krant

Het Parool, een echte Amsterdamse krant.

Grootste wens

Wat Amsterdam betreft zou ik willen

dat de binnenstad een leefbare plek is waar het prettig wonen is en blijft. De stad is voor de bewoners, niet voor de toeristen. De stad moet ook betaalbaar blijven zodat iedereen er kan wonen. Dat is mijn grootste wens. Ik beschouw mijzelf als een echte stedeling.

Uitzicht

Vanaf de Staalstraat over de Groenburgwal met op de achtergrond de Zuidertoren. Of door de Beulingstraat, richting Herengracht, het kruispunt met de Leidsegracht.

Bewondering voor

Mensen die zich ergens voor inzetten. Mijn grootste voorbeeld is Geurt Brinkgreve, de oprichter van de VVAB. Hij heeft zich ingezet voor het behoud van talloze panden waaronder het Huis de Pinto in de Sint Antoniesbreestraat. Hij heeft de binnenstad gered. Op de Rechtboomslot is een brug naar hem genoemd.

JMW

Belangrijk dat het bestaat. We zijn al zo'n kleine groep. Het is van groot belang om voor elkaar te zorgen. •

Wie het zuur heeft, staat het zoet te wachten

TEKST EN FOTO'S LEA VAN COEVERDEN

Meestal is het geen goedbedoelde opmerking als iemand je het zuur wenst. Maar Joden lusten er wel pap van. Van alles wat er in het zuur ingelegd kan worden. Van uien tot citroenen, van komkommer tot haring.

In het straatbeeld mocht de augurkiesman vroeger niet ontbreken. Wie herinnert zich nog de grote vaten met jockels van augurken in het zuur die aan een stokje geprikt in een zakje werden gedaan en die je op straat als een patatje kon opsmikkelen? Ik wel. En wat te denken van pekelaugurken? Ik rij er graag een straatje voor om. Mijn vader wilde heel graag ingelegde citroenen hebben.

Niet van die zure zei hij dan, maar echte zout-zure. Stad en land schleppte ik af op zoek naar deze citroenen. Ik kocht er vele, op markten, in winkels, bij de Marokkaanse supermarkt en Midden-Oosterse winkels, Indiase en Aziatische supermarkten.

Helaas voldeed niet een van mijn aankopen aan zijn verwachting. Hij herinnerde zich een smaak van vroeger die kennelijk niet te evenaren was. En dus niet te vinden. Ik spitte het kookboek van overgrootoma maar weer eens door en werkte me door het

Duitse handschrift heen, op zoek naar het juiste recept om citroenen in te leggen. Voor mijn vader deed ik alles.

Chanoeka

Om de kop van dit artikel eer aan te doen, na het zuur komt het zoet. Tijdens Chanoeka eten we veel gerechten die bereid worden in olie. En dat heeft alles te maken met het wonder van Chanoeka. Na de herovering van de Tempel in Jeruzalem vond men bij de herinwijding van de tempel maar een klein beetje olie om de menora te kunnen aansteken. Maar dat kleine beetje bleek voldoende om de lichtjes van de menora acht avonden lang te kunnen laten branden. En dat is dan weer voor Joden het sein om aan het bakken te gaan. In

olie. Soefganiot, een soort zoete bollen die gefrituurd worden, een lekkernij, gevuld met jam. We baktten ze vaak met andere leden van de kehilla samen in de keuken van de synagoge in Rotterdam. Mijn moeder en ik gingen er dan naartoe en steevast waren mijn vader en broer niet thuis als we terugkwamen. "Jullie stinken altijd als jullie die soefganiot hebben gebakken," was het jaarlijkse excuus. En dus gingen mijn vader en broer naar de lokale patattent en als we dan weer allemaal thuis waren zei mijn vader: "Zo, nu ruiken we tenminste alle vier gefrituurd". Dit wonder met de olie vormt de kern van de viering van Chanoeka, waarin elke avond een kaars wordt aangestoken op de Chanoekia (een achtarmige kandelaar, plus een extra kaars voor het aansteken). De olie symboliseert dus het wonder van Chanoeka en herinnert aan het volhouden van het geloof en de hoop, zelfs in moeilijke tijden.

Twee zuurrecepten

Allereerst *citroenen* (zie het recept hiernaast). En op de laatste pagina *Essiggürkchen*; mijn variatie op een recept uit het handgeschreven kookboek van mijn overgrootmoeder, *Essiggürkchen*, ingelegde komkommertjes. Zo bijzonder om in het kookboek van mijn overgrootmoeder haar recept te vinden voor ingelegde komkommers. Ik worstelde me door haar hanepoterige Duitse handschrift heen en maakte er dit van: *3 goed schoongemaakte hoge glazen potjes met deksel waarin de komkommertjes rechtop kunnen staan of 1 grote glazen pot met deksel. Desinfecteer de glazen potten en deksels eerst door ze in kokend water onder te dompelen of ze bij een hoge temperatuur een ronde in de vaatwasser mee te laten draaien. Zie het recept op pagina 42.*

Wie het zuur heeft, staat het zoet te wachten. Er is nog veel meer op deze manier in te maken: paprika, wortel, bloemkool, bietjes, uien. Leuk om te doen en het resultaat is speekselklieropwekkend lekker. •

Zie ook het verhaal over zuur in Amsterdam op pagina 18 in dit nummer.

Recept

Citroenen

Ingrediënten

- 5 biologische citroenen, of meer als je genoeg glazen potten hebt
- 1 eetlepel zeezout per citroen
- sap van enkele uitgeperste citroenen
- kruiden: laurierblaadjes, peperkorrels, kaneelstokjes
- een gesteriliseerde glazen pot met een goed sluitend deksel *(of meer als je toch bezig bent)*

Bereiding

- Was de citroenen goed want je gaat ook de schil nuttigen. Snij elke citroen aan de bovenkant kruislings in, niet helemaal doorsnijden maar zo dat de citroen aan de onderkant bij elkaar blijft.
- Doe een eetlepel grof zeezout in elke snee die je hebt gemaakt en druk de stukken weer tegen elkaar aan. Duw de gezouten citroenen stevig in de gesteriliseerde glazen potten en zorg ervoor dat ze stevig tegen elkaar zitten zodat er zo min mogelijk lucht in de pot blijft. Dan knijp je het sap van de extra citroenen over de citroenen in de pot. Mocht het niet genoeg zijn, je moet er voor zorgen dat de citroenen helemaal ondergedompeld zijn, dan kun je er nog wat water bij doen. Strooi boven de tot de rand gevulde pot nog een eetlepel zout. Dan kun je de kruiden toevoegen, een paar laurierblaadjes, peperkorrels, korianderzaadjes en steek er twee kaneelstokjes bij. Doe dan de pot goed dicht en zet hem op een koele, donkere plek. In de koelkast mag ook, maar dan daar waar de temperatuur het hoogste is. Je moet de citroenen een week of 4 laten fermenteren. Schud de pot af en toe en zorg ervoor dat de citroenen altijd onder het vocht staan, doe er eventueel nog wat water bij. Doe je dat niet, dan gaan ze schimmelen. Na 4 weken open je de pot, de citroenen zijn er klaar voor om gegeten te worden. Spoel ze wel goed af om het overtollige zout er af te wassen. De schil is zacht geworden en kun je ook eten, de binnenkant, die tot pulp is gefermenteerd, kun je ook nuttigen. De citroenen kunnen, mits ze onder hun pekewater blijven staan, wel een jaar bewaard worden in de koelkast.

Essiggürkchen

Naar een recept van overoma
Johanna Lämmle

Ingrediënten:

- 1 kilo kleine komkommertjes
- 1 ui
- 500 ml witte wijnazijn
- 1 liter water
- 2 eetlepels zout
- 1 bosje dille

Als je wilt kun je er nog peperkorrels en mosterdzaad bijdoen.

Bereiding

- Maak de komkommers goed schoon onder stromend water, verwijder de uiteinden. Snij ze in plakjes, of laat ze heel. Knip de dille in kleine takjes en was ze goed, snij de ui in ringen. Kook dan water, azijn en zout samen in een pan en verdeel in de tussentijd de komkommers en andere ingrediënten over de glazen potten. Giet direct het gloeiend hete azijnwater over de komkommers en sluit de potten meteen. Als ze afgekoeld zijn bewaar ze dan op een koele, donkere plaats, en dat kan, net als bij de citroenen, ook op de warmste plek in de koelkast zijn. Ook de komkommers laat je 4 weken staan voordat je ze gaat eten.

mr L.E. Visserhuis
Joods woonzorgcentrum

Zelfstandig en verzorgd wonen

Mooi kleinschalig woonzorgcentrum in Benoordenhout, Den Haag met ruime appartementen en verpleeggroepen.

Wilt u zelfstandig blijven wonen en indien nodig verpleeghuiszorg thuis/thuiszorg inschakelen? Dat kan in onze 36 appartementen. Voor ouderen die niet meer de regie over hun leven kunnen voeren, zijn er psychogeriatrische en somatische verpleegplaatsen in zeven kleinschalige woongroepen. Nog geen zorg nodig? Iedereen is welkom in ons restaurant.

Voor meer informatie: 070 3143800
of de website: www.jbc-visserhuis.nl

Ziekenhuis Amstelland

Aangenaam dichtbij voor iedereen

Ziekenhuis
Amstelland

Wij bieden zorg met nesjomme

Samen sta je nooit alleen

Wil jij ook een bijdrage leveren aan de zorg?
Scan de QR-code voor meer informatie
over ons ziekenhuis en onze vacatures.

**Jonet.nl is er voor u
op alle momenten in het jaar!**

Chag sameach!

Jonet.nl
Joods Onafhankelijk Nieuws

Gevoeligheid **rond openstelling** grootste oorlogsarchief Nederland

TEKST RACHELLE MEIJER

Met één muisklik opent het kilometerslange oorlogsarchief op de computer. Een moment van twijfel. Wat zullen we tegenkomen? Willen we het wel weten? En als we iets terugvinden over familieleden of vrienden, en wellicht verdachten of daders, openen we daarmee dan niet opnieuw die deur, die we al die jaren hebben dichtgehouden? Of geeft het weten van hoe iets is gegaan, uiteindelijk juist rust?

Het zijn een aantal van de mogelijke vraagstukken waar onder meer mensen met een Joodse achtergrond in Nederland zich vanaf 1 januari 2025 voor gesteld kunnen zien. Vanaf dat moment wordt het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) opengesteld voor iedereen. En is het eerste deel van dit grootste Nederlandse archief over de Tweede Wereldoorlog ook online beschikbaar. Daarmee wordt het voor een breed publiek doorzoekbaar. De verwachting is dat vanaf 2027 alle dossiers digitaal raadpleegbaar zijn.

Collaboratie en verraad

Het CABR geeft een indringend beeld van de Tweede Wereldoorlog. Het archief beslaat in totaal circa 3,8 kilometer papier. Hierin zitten ongeveer 485.000 dossiers, waarin naar schatting 425.000 mensen voorkomen die verdacht werden van collaboratie of zelfverrijking. Daarmee is het een beladen archief.

Het bevat ook informatie over Joden die zijn verraden door collaborateurs, en omstanders die uit de eerste hand vertellen wat zij zagen. De openstelling ligt gevoelig voor nabestaanden van daders, verdachten, Joodse oorlogsslachtoffers en verzetslieden, die in het archief terug zijn te vinden. Het is mogelijk dat mensen schokkende feiten tegenkomen.

Rol CJO en JMW

Het papieren archief van het CABR wordt beheerd door het Nationaal Archief in Den Haag. Sinds enige tijd worden de dossiers door het project Oorlog voor de Rechter (OvDR) gedigitaliseerd en ontsloten. In het archief komen veel persoonsgegevens voor van Joodse

oorlogsslachtoffers, verzetslieden, verdachten en daders. Men kan zich daarbij afvragen: Als online publiceren mag, ga je het dan ook doen?

Om er voor te zorgen dat de openstelling en digitalisering op een ethisch verantwoorde manier gebeuren, heeft het Centraal Joods Overleg (CJO) – met JMW als lid – advies uitgebracht en inbreng gehad in het formuleren van voorwaarden. Samen met andere belangenorganisaties – Stichting Werkgroep Herkenning en het Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers (COVVS) – vormen zij het Ethisch Beraad binnen het project OvdR. In maart 2024 hebben zij een advies uitgebracht dat terug te lezen is op de website van JMW via de link onderaan dit artikel.

Niet iedereen te vinden

Volgens onderzoekers die al vaker het CABR geraadpleegd hebben is niet over alle Joodse oorlogsslachtoffers in het archief informatie te vinden. Over de Joden die op transport werden gezet, nadat zij gehoor hadden gegeven aan een oproep daartoe, is geen informatie in het CABR te vinden. Dit geldt ook voor de Joden die in Amsterdam zijn opgepakt bij razzia's. Die werden direct naar Westerbork getransporteerd. Ook over hen staat er niets in het CABR. Wel is informatie te vinden over Joden die zijn opgepakt door de 'speciale groepen van de politie', of door de 'Jodenjagers' van de Colonne Henneicke. Deze laatste is ongeveer een half jaar actief geweest, de speciale groepen van de politie veel langer. Na een arrestatie volgden standaard verhoren met als doel om meer adressen te verkrijgen. In dat kader waren er veel ernstige mishandelingen van de gearresteerden. Hierover wordt gerapporteerd in het CABR.

Intens en heftig

In het archief zijn ook stukken te lezen over Joden die onder druk werden gezet om andere Joden aan te geven, en hiervoor bezwaken. Of documenten over hoe de laatste weken waren van Joden die verraden werden. De keuze om het archief in te zien, vergt daarom bewuste afwegingen van archiefbezoekers.

“Het kan voor nabestaanden enorm emotioneel zijn om hierover te lezen. Van tevoren weet je niet wat of wie je gaat tegenkomen,” aldus Esti Cohen, teamleider Hulp- en Dienstverlening bij JMW. “Daarom biedt JMW de mogelijkheid om samen met een maatschappelijk werker het digitale archief te doorzoeken. Ook bieden we ondersteuning, bijvoorbeeld als iemand twijfelt om het archief te bezoeken, of iets gevonden heeft.”

Uit een eerdere flitspeiling van JMW, eind 2023 onder haar nieuwsbriefabonnees, blijkt dat de overgrote meerderheid van de respondenten nieuwsgierig is naar de openstelling van het CABR. En 60% geeft aan de dossiers waarschijnlijk tot zeker te gaan inzien.

Voorlichtingsbijeenkomst 17 december

Vooruitlopend op de openstelling in januari 2025 organiseren het CJO en JMW op 17 december 2024 een voorlichtingsbijeenkomst over de openstelling van het CABR voor mensen met een Joodse achtergrond en/of hun partner. Tijdens deze avond ontvangt u meer informatie over de inhoud en betekenis van het CABR en het programma Oorlog voor de Rechter. Ook wordt toegelicht hoe u zelf kunt zoeken in het CABR en welke ondersteuning en hulp u kunt krijgen tijdens, en na, het inzien van het archief. De voorlichtingsbijeenkomst is live in Amsterdam en ook digitaal via een livestream te volgen. De toegang is gratis, aanmelden is vereist. Zie advertentie op de achterzijde. •

Meer informatie over de openstelling en digitalisering van het CABR, het advies van het Ethisch Beraad, en de voorlichtingsbijeenkomst van CJO en JMW op dinsdagavond 17 december 2024 vindt u op de website van JMW: www.joodswelzijn.nl/CABR

Jonge ondernemer achter Bar Valdi en Shakshuk

TEKST RICO BRENTJENS FOTO ALPHONS DE VRIES

Met zijn 26 jaar is Alphons de Vries een opkomende naam in de Amsterdamse horecawereld. Als eigenaar van Bar Valdi en medeoprichter van het maaltijd bezorg- en afhaalconcept Shakshuk runt hij niet één, maar twee bloeiende ondernemingen in onze hoofdstad.

Alphons de Vries (1998), geboren en getogen in Amsterdam, groeide op in een gezin met ondernemende ouders en grootouders. Tijdens zijn eerste studiejaar van de bacheloropleiding *International Business Administration* aan de Vrije Universiteit van Amsterdam kreeg hij de

kans om een restaurant te openen. Hij hoefde niet lang na te denken, omdat hij altijd al van een horecazaak droomde.

Zo gezegd, zo gedaan. Terwijl hij nog fulltime studeerde opende hij in 2019 de deuren van Bar Valdi, midden in het hart van het zakendistrict op de Zuidas. Door de ontspannen sfeer, met een ruim terras en veel groen, onderscheidt Bar Valdi zich van andere horecagelegenheden op de Zuidas. "Ik vind het geweldig dat mensen hier na hun werk komen ontspannen."

Coronaconcept

Niet veel later sloeg de coronapandemie toe. Om de horeca naar de mensen toe te brengen bedacht

hij, samen met zijn vriend Max Zegerius, het bezorg- en afhaalconcept Shakshuk. Zoals de naam al doet vermoeden richten zij zich op shakshuka, een Midden-Oosters gerecht op basis van paprika, tomaat, gepocheerde eieren en oosterse specerijen. Ze kozen

dit gerecht omdat het gezond en betaalbaar is, en de populariteit van shakshuka toenam in Nederland. Bovendien konden ze hiermee inspelen op de toenemende vraag naar gezonde maaltijden op de Zuidas.

Om te testen of het gerecht geschikt was voor bezorging, voerden ze twee pilots uit: eerst voor vrienden en daarna voor buurtbewoners. Na positieve reacties besloten ze Shakshuk te lanceren. De kennis en ervaring die Alphons bij Bar Valdi had opgedaan, zoals het omgaan met geldstromen en personeel en hoe je een positieve werksfeer creëert, nam hij mee naar Shakshuk.

De gerechten, zowel met vlees als vegetarische opties, worden bereid in de keuken van Bar Valdi door koks met diverse culturele achtergronden, zoals uit het Midden-Oosten. "De kwaliteit van de gerechten staat altijd voorop. We serveren alleen vers en smaakvol eten". De pandemie maakte het een uitdaging om hun product bekend te maken. Alphons vertelt dat hij daarom veel heeft geïnvesteerd in marketing en promotieacties. "De eerste twee jaar haalden we geen euro uit het bedrijf, want we wisten dat we moesten investeren in groei." Zijn masterstudie marketing hielp hem om te begrijpen waarom bepaalde keuzes werken.

Uiteindelijk groeide Shakshuk uit tot een grote productiekeuken met duizenden bestellingen per week. Sinds twee jaar zijn ze top-rated op bezorgplatform Uber Eats, en in 2024 openden ze een tweede locatie in de Jordaan. Deze locatie is uitsluitend voor bezorging en afhalen, terwijl gasten bij Bar Valdi wel kunnen eten en zitten.

Joods en ondernemen

Zijn Joodse achtergrond komt in zijn ondernemerschap naar voren als een bepaalde betrokkenheid – of, zoals Alphons het noemt, nesjomme. Het is belangrijk om goed met je personeel om te gaan, altijd op tijd te betalen en goed naar klachten te luisteren."

Alphons de Vries

Zijn jarenlange inzet bij Habonim, een Joodse jeugdbeweging, heeft hem ook waardevolle lessen geleerd. “Habonim leerde mij verantwoordelijkheid nemen, creatief om te gaan met beperkte middelen, leiderschap en vooral dat aanpakken loont,” vertelt hij. De vaardigheden die hij daar opdeed – van budgetteren tot het runnen van de keuken tijdens kampen – past hij nu dagelijks toe. Hier ontdekte hij ook zijn liefde voor catering.

Van jongs af aan was Alphons bezig met experimenteren en had hij oog voor detail. Nu, twee ondernemingen verder, blijft hij nadenken over verbeteringen. “Bij mij is het nooit klaar. Er is altijd ruimte voor verbetering.” Deze mentaliteit leverde hem in 2021 de Thuisbezorgd-award op voor de beste jonge ondernemer van Nederland.

Wat de toekomst betreft, blijft Alphons ambitieus. Naast de opening van de tweede Shakshuk-locatie in de Jordaan, heeft hij recentelijk de horeca van het Cobra Museum in Amstelveen overgenomen. Verder vertelt hij enthousiast: “Ik heb nog een heel boek vol ideeën voor nieuwe horecaconcepten. Maar het is belangrijk om stapsgewijs te groeien.”

De grootste les die hij in zijn jonge ondernemerschap heeft geleerd? “Durf in het diepe te springen. Veel mensen hebben leuke ideeën, maar wagen de sprong niet. Als je jong bent, heb je de kans om te experimenteren. Het ergste dat kan gebeuren, is dat je faalt, maar dan leer je alleen maar sneller.” •

JOODSE OORLOGSWEZEN

Ongeveer 4.500 Nederlands-Joodse kinderen overleefden de Tweede Wereldoorlog. Van hen verloren circa 2.000 beide ouders; zij waren wees geworden. In het door Joods Maatschappelijk Werk (JMW) gefinancierde onderzoeksproject *Joodse oorlogswezen 1945-heden* proberen wij, UvA-historici Martijn Lak en Jasper Bongers, meer inzicht te verschaffen in de positie van deze wezen in naoorlogs Nederland. Daarbij proberen we zoveel mogelijk nog in leven zijnde oorlogswezen te spreken – om hen daarmee een stem te geven in hun eigen geschiedenis, maar ook in de geschiedenis van het naoorlogse Nederland.

Wij willen graag weten hoe de oorlogswezen naar hun eigen verleden kijken. Binnen die brede interesse ligt onze focus op de financiële positie van de wezen. Hoe is het vermogen dat zij – vaak uit erfenissen – verwierven, beheerd door Joodse voogden en voogdijinstellingen? En hoe zijn hun zaken afgehandeld door voogden en voogdijinstellingen? Bent of kent u een Joodse oorlogswees, en wilt u uw verhaal/ervaringen met ons delen, dan willen we graag met u in contact komen.

U kunt ons bereiken via j.m.bongers@uva.nl, of kijk op onze projectpagina: joodseoorlogswezen.humanities.uva.nl

Met vriendelijke groet,
Dr. Martijn Lak & Jasper Bongers MA

JMW-, Catom-, Freyda- en Lev-activiteiten* door het hele land: ontmoetingen, lezingen en meer. De bijeenkomsten zijn voor iedereen met een Joodse achtergrond en (eventuele) partner. Voor onze actuele agenda kunt u kijken op joodswelzijn.nl/activiteiten en op freyda.nl/agenda. Ook kunt u zich aanmelden voor de JMW-nieuwsbrief via activiteiten@joodswelzijn.nl.

Voorlichtingsbijeenkomst 'Openstelling en digitalisering CABR'

Op **dinsdagavond 17 december** organiseren CJO en JMW een voorlichtingsbijeenkomst over de openstelling en digitalisering van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) op 1 januari 2025. Voor iedereen met een Joodse achtergrond en/of partner. Het CABR bevat dossiers van personen die verdacht werden van collaboratie met de Duitse bezetter. Voor nabestaanden van Joodse oorlogsslachtoffers is in de dossiers informatie te vinden over wie hun (groot)ouder verraden heeft of hiervan verdacht werd, alsook over de condities waaronder. Het is mogelijk dat u schokkende dingen tegenkomt. De bijeenkomst vindt live plaats in Amsterdam en digitaal via een livestream, van 19.30 tot 21.00 uur. Het stellen van vragen aan de sprekers is mogelijk. Toegang is gratis. [Meer informatie en aanmelden: www.joodswelzijn.nl/bijeenkomstCABR](http://www.joodswelzijn.nl/bijeenkomstCABR)

Ladino in het theater

Op **zondag 22 december** organiseert JMW de jaarlijkse culturele middag. Dit keer komt de Israëliische zangeres Nani Vazana ons inspireren met haar prachtige stem en podiumprésence. Nani's repertoire is uniek en bijzonder: ze zingt namelijk in Ladino, de taal van Sefardische Joden in de diaspora, die ze stiekem leerde van haar Marok-

kaanse oma. Het belooft een mooie en gezellige middag te worden. De kosten bedragen €20,-. [Aanmelden kan via activiteiten@joodswelzijn.nl](mailto:activiteiten@joodswelzijn.nl) of door te bellen naar 088-1652200.

Westerbork namen lezen

In 2025 is het 80 jaar geleden dat vernietigingskamp Auschwitz werd bevrijd. Om hierbij stil te staan, worden in Herinneringscentrum Westerbork de namen voorgelezen van de 102.000 Nederlandse slachtoffers. JMW sluit op **donderdag 23 januari** aan bij het voorlezen van de namen en organiseert op locatie ook een aanvullend programma. De tijdsloten voor het voorlezen van namen waren bijzonder snel gevuld, maar u kunt nog wel deelnemen aan het aanvullende programma. [Meer informatie via activiteiten@joodswelzijn.nl](mailto:activiteiten@joodswelzijn.nl) of door te bellen naar 088-1652200.

Movie night met JMW

Ben jij een film liefhebber? JMW organiseert binnenkort jouw perfecte avond! Kom naar onze filmavond in Utrecht, waar we op **dinsdag 28 januari** de klassieker *Life of Brian* vertonen. Laat je verrassen door dit bijzondere verhaal, ontmoet leuke mensen en sluit de avond af met een borrel! De kosten bedragen €12,50. [Aanmelden kan via activiteiten@joodswelzijn.nl](mailto:activiteiten@joodswelzijn.nl) of door te bellen naar 088-1652200.

Samen Joods Rotterdam ervaren

Per bus gaan we Joods Rotterdam beleven! Gaat u mee met Joffie Koffie & JMW? Op **dinsdag 4 februari** bezoeken we Loods 24 en het Kindermonument, waar we stilstaan bij degenen die via deze plek op transport zijn gezet. Vervolgens gaan we naar het Verhalenhuis Belvédère, waar we luisteren naar het Joodse verhaal van dit prachtige gebouw en lunchen. Tot slot bezoeken we het Depot Boijmans Van Beuningen. Hier krijgen we een rondleiding waarin Joodse kunst en geschiedenis uitgebreid aan bod komen. De kosten bedragen €18,-. [Aanmelden kan via activiteiten@joodswelzijn.nl](mailto:activiteiten@joodswelzijn.nl) of door te bellen naar 088-1652200.

Platform JEI: Joods Groningen door andere ogen

Op **zondag 16 februari** organiseert Platform JEI, regio Noord-Holland, een stadswandeling door Groningen. De wandeling wordt geleid door Regina Philips. Tijdens deze uitgebreide tocht neemt Regina ons mee door de rijke Joodse geschiedenis van de stad en vertelt zij over de locaties die van grote betekenis waren en zijn voor de Joodse gemeenschap in Groningen. De wandeling eindigt met een bezoek aan de synagoge. De kosten bedragen €15,-, inclusief lunch. [Aanmelden kan via joodsestadswandeling@gmail.com](mailto:joodsestadswandeling@gmail.com).

Platform JEI: De geschiedenis van de synagoge Dieren

Op **zondag 9 maart** organiseert Platform JEI, regio Oost-Nederland, een bijeenkomst met lezing en rondleiding in de synagoge van Dieren. De lezing wordt gegeven door Judith Ben Michael en gaat over de Joodse identiteit in relatie tot erfgoed. Daarna maken we nog een wandeling langs de Joodse sporen van Dieren. De kosten bedragen €12,50 inclusief lunch. [Aanmelden kan via platformjeion@gmail.com](mailto:platformjeion@gmail.com) of door te bellen naar 06-24586268.

Ontmoetingsgroepen JMW:

JMW heeft in het land ontmoetingsgroepen die regelmatig bij elkaar komen voor een praatje, een lezing of om gezamenlijk de feestdagen te vieren. Vrijwilligers organiseren de bijeenkomsten en onderhouden het contact met de deelnemers. Kijk voor de meest actuele informatie op de agenda op onze website.

Alkmaar

Tsafon

Tsafon nodigt u rondom Chanoeka graag uit voor een viering. Houd de agenda op de website in de gaten voor meer informatie. [Voor meer informatie, neem contact op met Mieke Content via mcontent@xs4all.nl](mailto:mcontent@xs4all.nl).

Breda

Finjan

Elke 2e woensdag van de maand van 10:00 tot 12:00 uur, toegang € 5,-. Data: **11 december**.

**Disclaimer: er kunnen veranderingen komen op het programma.*

Graag vooraf aanmelden bij Tanya Simons via tanyasimons64@hotmail.com of door te bellen naar 06-22327053.

Brunssum

Jiddiskeit

De bijeenkomsten vinden **vijf keer per jaar keer** plaats met elke keer weer een ander thema.

Voor meer informatie, neem contact op met Sophia via 06-24702356.

Den Bosch

Bejachad

Op **dinsdag 10 december** (A-team JMW: Een jaar na 7 oktober, 11:00 tot 13:00 uur, toegang € 4,-), **maandag 30 december** (Chanoeka-viering van 15:00 tot 17:00 uur, toegang € 10,-) en **dinsdag 15 april** (Pesach-viering van 12:00 tot 15:00 uur, toegang € 15,-).

Graag vooraf aanmelden bij Koos via koosdl@gmail.com. Na aanmelding volgt de locatie.

Dieren

Kletzmaar

Elke **1e donderdag** van de maand van 10:30 tot 12:30 uur, toegang € 5,-. Data: **9 januari** (workshop tekenen door Greetje Goede), **6 februari** (Yori Ron zal een verhaal vertellen aan de hand van foto's en muziek), **6 maart** (bezoek aan sjoel Arnhem), **17 april** (Pesach-viering in samenwerking met WIZO), **1 mei** (pub quiz), **5 juni** (film) en **3 juli** (seizoenafsluiting met muziek).

Graag vooraf aanmelden bij Marij Bachrach, via kletzmaarmee@gmail.com.

Heerenveen

Mifgasjiem

Elke **3e woensdagochtend** van de maand van 10:00 tot 13:30 uur. Toegang € 13,50 incl. lunch. Data: **18 december** (Chanoeka-viering), **19 februari** (Toe Bisjwat-viering), **19 maart** (Poeriem-viering, let op van 10:30 tot 13:30 uur) en **16 april** (Pesach-viering).

Graag vooraf aanmelden bij Hans Meijer via 06-81580184 of via hans_jil@yahoo.fr.

Hilversum

Gooise Nesjomme

Elke **3e donderdag** van de maand wordt er van 09:30 tot 12:30 uur een bijeenkomst voor ontmoeting en smoezen, onderbroken door een "cultureel kwartiertje", georganiseerd. Toegang € 5,- incl. koffie/thee en iets lekkers. Data: **19 december** (Wie kent Enny Mols-de Leeuwe nog?), **16 januari** (Alexander Pola in Farce Majeure: "Het is uit het leven gegrepen"), **20 februari** (Clairy Polak noemde zichzelf een kritische journaliste), **20 maart** (Frits Spits was jarenlang DJ en is nu presentator van radioprogramma's) en **17 april** (Pesach, dus dat wordt weer matzes eten)

Graag vooraf aanmelden bij Edith Bernards via 023-2002106 of edith.bernards@ziggo.nl.

Extra info: U kunt in de omgeving gratis parkeren.

Rotterdam

Joffie Koffie

Elke **3e dinsdag** van de maand van 10:30 tot 12:30 uur organiseert de ontmoetingsgroep in Rotterdam een gezellige bijeenkomst om nieuwe mensen te ontmoeten, vaak met thema. Deelname kost € 5,-. Data: **30 december** (Chanoeka-viering met Klezmer band, let op dit is niet de 3e dinsdag van de maand), **21 januari**, **18 februari**, **18 maart** en **15 april** (Pesach-brunch van 11:00 tot 13:00 uur).

Graag vooraf aanmelden bij Wim via 06-10276063 of wim.l.denouden@gmail.com of bij Yvonne via 06-10920988 of y.denneboom@hetnet.nl.

Zaandam

Misjpoke aan de Zaan

Elke **laatste woensdag** van de maand een gezellige bijeenkomst voor ontmoeting en smoezen met regelmatig een thema. De bijeenkomsten vinden plaats van 10:00 tot 12:00 uur. Toegang kost € 5,50. De Chanoeka bijeenkomst kost € 10,-. Data: **18 december** (Chanoeka-viering) en **29 januari**. Graag vooraf aanmelden via Erna Houtkooper-Barend via 06-22473171 of erna.houtkooper@hetnet.nl. Extra info: U kunt in de omgeving gratis parkeren.

Nieuwsbrief

Wilt u de tweewekelijkse JMW-nieuwsbrief ontvangen? Of heeft u vragen/wensen? Mail dan naar activiteiten@joodswelzijn.nl.

Alle mediene groepen worden mede mogelijk gemaakt door Maror.

Lev is het ontmoetingscentrum van JMW, voor iedereen van 60+ met een Joodse achtergrond en/of partner. Lev is geopend tijdens activiteiten van maandag t/m donderdag van 10:00 tot 17:00 uur en op vrijdagochtend tot 12:00 uur. Voorafgaand aan onze activiteiten, zoals filmvertoningen en lezingen, is er de mogelijkheid om gezamenlijk bij ons koosjer te lunchen. Voor vragen over de activiteiten of om u aan te melden, stuur een mail naar lev@joodswelzijn.nl of bel 088-1652255.

Wegens de feestdagen is Lev gesloten van **23 december 2024 t/m 1 januari 2025**.

Maandag Matinee

De **1e maandagmiddag** van de maand is er een filmvertoning in Lev. Voor de aanvang van de film is er de gelegenheid om gezellig samen te lunchen van 12:00 tot 13:00 uur. Om 13:00 uur starten we met de film. Na afloop kan nagepraat worden met koffie/thee. Deelname kost € 15,- (voor film en lunch) of € 7,50 (alleen film). De volgende matineeën zijn op: **6 januari**, **3 februari** en **3 maart**.

Lezing: "Kunsjt & Poeriem"

Op donderdagavond **6 februari** geeft Jaron Beekes een lezing over "Joodse Kunsjt". Bestaat er eigenlijk zoiets als Joodse kunst? En is er in de kunst ook een link te leggen naar Jood-

se feestdagen? Zo staat Poeriem binnenkort voor de deur. De avond vindt plaats van 19:30 tot 21:30 uur. Deelname kost € 15,-. (voor lezing en borrel).

Lezing: Joodse bruggen in Amsterdam

Op **woensdagmiddag 19 februari** komt Gaby Schrijver (Jewish Heritage Tours Amsterdam) ons een lezing geven over de Joodse bruggen die er in Amsterdam te vinden zijn. De middag begint om 14:00 uur en eindigt om 16:00 uur. Kosten: € 10,-.

Dagtocht

In 2025 organiseert Lev opnieuw diverse dagtochten. Houd de nieuwsbrief en de activiteitenagenda op onze website goed in de gaten om niets te missen!

Joodse cultuurgeschiedenis

Iedere dinsdagmiddag van 14:00 tot 15:30 uur neemt Victor Brilleman ons mee in de boeiende wereld van de Joodse cultuurgeschiedenis. Hij bespreekt tal van onderwerpen: Joodse kunstschilders zoals Max Liebermann en de gebroeders Vermeer, maar ook graficus Samuel Jessurun de Mesquita en vader en zoon Israëls. Uiteraard komen Joodse schrijvers ook aan bod. Deelname kost € 20,- voor vier lessen.

Tai Chi Chih

Iedere woensdagochtend van 10:15 tot 11:15 uur onder begeleiding van docente Marcella Levie. Tai Chi Chih is een serie van 20 bewegingen die iedereen kan doen, ongeacht leeftijd of lichamelijke kracht. Het kan zelfs zittend gedaan worden. De bewegingen zijn fijn om te doen, vloeiend en langzaam, activeren de lichaamsenergie (chi) en bevorderen de gezondheid. Vanwege de grote interesse willen we een nieuwe groep starten op vrijdagochtend van 10:15 tot 11:15 uur. Bent u geïnteresseerd, stuur dan een mail naar Lev. Deelname kost € 7,-.

Ontmoeting op de donderdagochtend

Iedere donderdagochtend van 10:00 tot 12:00 uur is iedereen welkom die op zoek is naar ontmoeting, vriendschap en gezelligheid. Een vast moment in de week om vertrouwde

gezichten te zien, maar ook om nieuwe mensen te ontmoeten. Deelname kost € 2,50.

Verder hebben wij ook nog onze wekelijkse activiteiten:

Wandelen met Lev, lezingen, schilderen en tekenen, conversatie Ivriet, online voorlezen en nog veel meer.

Informatie en aanmelden via lev@joodswelzijn.nl of via **088-1652255** (Lev secretariaat).

Catom is het Israëliëse label van JMW

Mifgasjiem Be'Kef in Amstelveen

מפגשים בכיף

Elke laatste donderdag van de maand is er een gezellige bijeenkomst en/of activiteit voor in Nederland wonende 60+ Israëliërs, van 10:30 tot 12:30 uur. Toegang bedraagt € 10,-. De voertaal is Ivriet. Data: **2 januari** (Chanoeka-avieviering), **30 januari** (Krav Maga-workshop), **27 februari** (Piano Jazz-concert met Avishai Darash) en **27 maart** (lezing: verouderingsprocessen door Verez Raz).

Meer informatie en/of aanmelden kan bij Gili via **06-45505723** of bij Helen via **06-46310615**.

Extra info: U kunt in de omgeving gratis parkeren.

Israëliëse Moeders Café in Amstelveen

Gezellige ontmoetingsgroep voor Israëliëse vrouwen. Het samenkomen is geschikt om lekker in het Ivriet te kletsen, nieuwe contacten op te doen of om kennis te vergaren door het volgen van lezingen en workshops. Het Israëliëse Moeders Café komt zes keer per jaar samen op dinsdag of donderdag. De ene keer in de ochtend van 10:30 tot 13:00 uur, de andere keer in de avond van 19:30 tot 22:00 uur. Toegang bedraagt € 10,-. De voertaal is Ivriet. Data: **woensdagavond 22 januari** (lezing over honger- en verzadigingsmechanismen door

diëtiste en voedingsdeskundige Hila Golan) en **dinsdagochtend 18 maart** (lezing over Chinese geneeskunde door Orly Raz).

Meer informatie en/of aanmelden kan bij Eynat via **06-83786000**.

Extra info: U kunt in de omgeving gratis parkeren.

Sjaat Sipoer

שעת סיפור

(Voorleesuurkje voor de kleintjes) in Amstelveen

Een paar keer per jaar wordt er een voorleesuurkje in het Ivriet, inclusief een activiteit, voor de kleintjes georganiseerd. De doelgroep is van 2 tot en met 9 jaar. Er zijn ook hapjes en drankjes. Toegang bedraagt € 4,-. De voertaal is Ivriet. Data: **19 december** (Chanoeka-bijeenkomst), **6 februari** (Toe Bisjwat-bijeenkomst) en **10 april** (Pesach-bijeenkomst).

Meer informatie en/of aanmelden kan bij Tamar via **06-21992840**.

Extra info: de locatie wordt bekend gemaakt na aanmelding.

Lezing op de bar

Op **donderdagavond 6 februari** organiseert Catom een lezing met journalist en Ruslandanalist Yair Navot. Het onderwerp van de lezing wordt later bekendgemaakt. De lezing vindt plaats in Amstelveen van 19:30 tot 22:30 uur. De kosten bedragen € 15,-. **Aanmelden kan via de nieuwsbrief van Catom of via haar sociale mediakanalen.**

Cursus: Positieve psychologie – de wetenschap van geluk

In maart biedt Catom de cursus "Positieve psychologie – de wetenschap van geluk" aan. De cursusdagen vinden plaats in Amsterdam op de dinsdagen **11, 18** en **25 maart** van 19:30 tot 21:30 uur. De cursus wordt in het Ivriet gegeven door Elinor Harari. De kosten bedragen € 60,-.

Aanmelden kan via de nieuwsbrief van Catom of via haar sociale mediakanalen.

Voor up-to-date informatie over de activiteiten van Catom, bezoek en volg onze Facebookpagina en/of Instagram account! Ontvangt u al onze nieuwsbrief? Stuur een mail naar: catom@joodswelzijn.nl.

Volg Catom op Instagram!

Bekijk Catom's Facebook-pagina hier!

Catom activiteiten worden mede mogelijk gemaakt door Maror.

freyda

Over Joods leven

Freyda – Jong & Joods
Het jongerenlabel van JMW

Wil je meer weten over Freyda of wil je nog iets vragen? Kijk op onze website freyda.nl of neem contact met ons op via info@freyda.nl. Volg je ons eigenlijk al op onze socialemediakanalen?

Volg hier onze Instagram-pagina!

JPride

JPride organiseert eens in de twee maanden evenementen in een informele en gezellige setting voor Joodse-queer twintigers en dertigers in Amsterdam. De voertaal is Engels.

Er zijn voorlopig geen bijeenkomsten. Houd de Freyda-agenda, JPride-Instagram en onze JMW-nieuwsbrief in de gaten voor de nieuwste activiteiten. Heb je vragen of wil je meer informatie over JPride?

Stuur dan een mail naar jprideamsterdam@gmail.com.

Check de agenda op de website om op de hoogte te blijven. Heb jij leuke ideeën voor toekomstige evenementen? Of wil je columnist(e) worden op Freyda? Kom met ons in contact via sociale media of via info@freyda.nl

Stamboom – Lap en Slap

Ik heb een familiestamboom gemaakt, en kan het niet uitstaan als ik over één of meer van de mensen die daarin voorkomen bepaalde gegevens niet kan vinden. Dat geldt onder andere voor Meijer (Max) Lap, geboren op 28 maart 1903 in Amsterdam, en Betje Slap, waarmee hij op 20 december 1932 in Amsterdam gehuwd was. Gegevens Betje: Betje (Bep) Slap geboren op 16-5-1913 in Amsterdam. Van beiden kan ik geen overlijdensplaats en datum vinden. En ik kan me niet voorstellen dat ze nog leven. Ik kon vinden dat ze zowel in Zandvoort als in Amstelveen hebben gewoond, Meijer/Max had een Groothandel in dames- en herenstoffen, de Fa. Max Lap, Kloveniersburwal 17 III Amsterdam.

Wie helpt mij aan hun overlijdensplaats en - datum? Hans M. Roeper hmroep@gmail.com

Familie Stern

Familieleden van de familie Stern, die in de jaren 1930 vanuit Duitsland naar Nederland emigreerden, zouden zeer dankbaar zijn voor alle informatie en/of foto's over hun leven in Amsterdam voordat zij tijdens de Holocaust werden vermoord. Wij zijn op zoek naar informatie over de volgende personen: Moritz Stern (geboren 04.10.1874, geëmigreerd 28.05.1937, overleden ca. 05.03.1943). Minna Stern (geboren Udewald; geboren 24.05.1879, geëmigreerd 28.05.1937, overleden ca. 05.03.1943). Irma Stern (geboren 01.08.1908, geëmigreerd 30.04.1933, overleden 30.08.1942). Sidonie Katz (geboren Stern; geboren 04.02.1912, geëmigreerd 21.02.1934, overleden op of na 11.08.1942). Walter Rudolf Katz (geboren 15.03.1911, geëmigreerd ?, overleden 12.01.1943). Margot Katz (geboren 16.06.1936, overleden 11.08.1942). Margaretha/Margarete Stern (geboren 05.11.1913, geëmigreerd ?, overleden op of na 16.09.1943). Fritz Stern (geboren 23.05.1922, geëmigreerd 28.05.1937, overleden 17.09.1941; hij was lid van de HEDW-voetbalclub).

Reacties graag naar Dr Imogen Dalziel, imogen@imogendl.com (Holocaust his-

torian and educator, Board of the British and Irish Association for Holocaust Studies.)

Contact

Man zoekt contact

Gezellige weduwnaar, 74 jaar. Ik ben nog niet zo lang alleen en zoek een leuke nette verzorgde vrouw voor aanspraak en gezelligheid. Samen eten of uit eten, musea bezoeken, de feestdagen samen vieren. Zelf kan ik niet zo goed koken. Ik eet kosher style. Liefst omgeving Amstelveen en niet ouder dan 80 jaar. [Reacties naar dennismeel@hotmail.com](mailto:dennismeel@hotmail.com)

Van de redactie

Rectificatie/nieuws boekhandel Joachimsthal

In het verhaal over Joachimsthal (Rosj Hasjana 2023) en zijn eigenaren Tet en les Bachrach, deden mijn zus Esther (kunstenaar) en ik een oproep aan lezers om herinneringen aan de winkel met ons te delen. Na een aantal mails met mooie verhalen, kwam er najaar 2024 nog een grote verrassing. We kregen bericht van Janny Kragten, die meer dan 25 jaar gewerkt heeft in de winkel. Esther en ik dachten dat Janny overleden was, zoals ook vermeld staat in de langere, online versie van het verhaal. Dit bleek een persoonsverwisseling met een andere Janny Kragten (1950 - 2008). 'Onze' Janny, geboren in 1949 is gelukkig nog springlevend. Janny en haar partner Alex hielden nog een aantal andere fouten op in ons verhaal. Zo is Alex niet Israëliësch, maar komt hij van Curaçao en was de geliefde dikke kat van les niet grijs maar zwart-wit en heette Tumtum of Tummetje.

Aan iedereen die nog herinneringen wil delen over Joachimsthal: stuur alstublieft bericht aan: benjamin@joodswelzijn.nl t.a.v. Jessica Polak.

Je kan een sjoekertje sturen naar benjamin@joodswelzijn.nl.

Deadline voor het Pesach nummer is 24 februari 2025.

Gespreksgroepen

Kun je goed luisteren? En deel je graag jouw ervaringen? Dan is een gespreksgroep iets voor jou. Het is voor mensen vaak prettig om (ingrijpende) gebeurtenissen met elkaar te delen in een veilige (Joodse) omgeving. Je vindt herkenning in elkaars verhaal en erkenning voor jouw eigen gedachtes en dilemma's. De aankomende periode starten wij met de volgende groepen:

Verlies en Rouw (voorjaar 2025 in Amsterdam)

Verliezen treft ons in alle levensfasen. Een dierbare overlijdt, een relatie eindigt, verlies van gezondheid, van werk, een verloren gegaan ideaal of toekomstperspectief. Wie rouwt, doet dat op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo. Maar iedereen heeft te maken met verdriet en gemis. De zes bijeenkomsten vinden plaats in een sfeer van vertrouwelijkheid en veiligheid, en bieden (h)erkenning en steun.

Kind van een ouder die de oorlog heeft meegemaakt (voorjaar 2025 in Amsterdam)

Als kind van een oorlogsoverlevende(n), de zogenoemde tweede generatie, ben je grootgebracht met het oorlogsverleden van je ouder(s). Dit kan grote invloed op je leven hebben. Je zoekt bijvoorbeeld pas op latere leeftijd hulp, omdat je je niet realiseert dat je klachten gerelateerd zijn aan de oorlogservaringen van je ouder(s) of vanuit een gevoel dat je klachten er minder toe doen. Vaak vind je dat je het verdriet van de oorlog niet voor jezelf mag opeisen. Dit maakt het verwerken van die emoties alleen maar moeilijker, waardoor eenzaamheid een sluipend, bijkomend probleem kan worden. Dit traject biedt daarom bij JMW een grote mate aan herkenning.

Beeldende Therapie (december VOL, na de zomer 2025 in Amsterdam)

Niet voor iedereen is het even makkelijk om over gevoelens te praten. Misschien voel jij je meer op je gemak om te praten als je bezig bent met iets anders, of vind je het juist lastig om je in woorden uit te drukken. Beeldende

therapie wordt voorgesteld als een alternatieve vorm van communicatie en een uitlaatklep voor degenen die affiniteit hebben met creatief werk. Tijdens zes bijeenkomsten werken we met verschillende beeldende materialen, zoals verf of krijt, en komen er diverse persoonlijke thema's aan bod. Hierbij is het eindresultaat niet van belang; het gaat puur om de ervaring. Na elke opdracht bespreken we gezamenlijk het eindresultaat en hoe het was om de opdracht uit te voeren. Aanmelden voor de volgende groep in 2025 is mogelijk.

Startersgroep levensverhalen schrijven (februari 2025 in Amsterdam & regio Den Haag)

Creativiteit helpt mensen ervaringen, problemen en emoties te verwerken. Onder begeleiding van een groepshulpverlener schrijven deelnemers van de schrijfgroep tijdens elke bijeenkomst, tien keer in totaal, twee teksten over aangeboden onderwerpen. Hierdoor ontwikkelt iedereen een eigen schrijfstijl. Alle geschreven stukken vormen samen de "mozaïek van je leven." Om (h)erkenning te creëren, lezen we de geschreven stukken aan elkaar voor, waarna je feedback ontvangt van de groep en de hulpverlener. Er zijn nog enkele plekken beschikbaar voor deze groep.

Leven in de schaduw van conflict (begin 2025 in meerdere Nederlandse regio's)

Na één jaar oorlog in Israël is de impact enorm. Gevoelens van angst, onzekerheid, woede, schaamte en machteloosheid overheersen ons dagelijks leven. Deze situatie en gevolgen raken ons allemaal, ongeacht of je werkt, studeert

of een ander pad bewandelt. Tijdens drie bijeenkomsten, om de twee weken, bieden wij een veilige omgeving waar het de bedoeling is dat deelnemers zich (h)erkend en begrepen voelen in hun emoties. Of je nu werkt of studeert, deze ruimte is er voor jou om je verhaal te delen en steun te vinden. Samen met elkaar gaan we de thema's rouw, weerbaarheid en identiteit dieper verkennen. Leer van elkaar, deel ervaringen en vind kracht in verbinding. Samen vinden we steun, troost en hoop.

Zorgen voor een dierbare (voorjaar 2025 in Amsterdam)

De zorg voor een naaste is een mooie maar kan ook zware taak zijn. Je zorgen maken om een naaste is misschien nog wel zwaarder. Bij de gespreksgroep Zorgen voor een dierbare kun je terecht voor allerlei vragen en voor hulp- en/of ondersteuningsmogelijkheden. Familie en vrienden weten niet altijd wat jij als mantelzorgverlener meemaakt, en je wilt hen ook niet belasten met jouw zorgen. Daarom kan het fijn zijn om met anderen te praten die in een vergelijkbare situatie zitten. Zij kunnen je begrip, steun en nieuwe perspectieven bieden. Hierdoor krijg jij mogelijk ook weer nieuwe inzichten. Stap die drempel over, meld je aan voor de gespreksgroep, deel je ervaringen met anderen en vergeet vooral niet om goed op jezelf te letten.

Voor alle groepen geldt dat deze alleen doorgaan bij voldoende aanmeldingen. Deelname kost €10 per sessie.

Meer informatie en aanmelden: via spreekuur@joodswelzijn.nl of telefonisch via 088-165 22 00.

Ben jij een filmfan? JMW organiseert binnenkort jouw perfecte avond! Kom naar onze gezellige filmavond in **Utrecht**, waar we op **28 januari 2025** de klassieker *Life of Brian* vertonen. Laat je verrassen door dit bijzondere verhaal, ontmoet leuke mensen, en sluit de avond gezellig af met een borrel!

Programma

Inloop: 18:45 • Start film: 19:15

Aanmelden

Stuur een e-mail naar

activiteiten@joodswelzijn.nl

of bel ons op **088 -165 22 00**.

De kosten bedragen €12,50 per persoon, inclusief een gratis drankje.

joodswelzijn.nl

Voor iedereen met een

Joodse achtergrond en/of partner.

MOVIE NIGHT

MET JMW!

BENJAMIN

ABONNEREN OP DE GRATIS BENJAMIN, HET KWARTAALBLAD VAN JMW.

- Ik wil het blad gratis viermaal per jaar thuis ontvangen (**in Nederland**).
- Ik wil de Benjamin **in het buitenland** ontvangen (ontvang een offerte voor de verzendkosten).
- Ik wil informatie over de **gesproken Benjamin** ontvangen.

Achternaam Voorletters

Adres

Postcode en woonplaats

Land

Email Handtekening

- Ik wil via de email af en toe **nieuws ontvangen over de Benjamin** (nieuwe nummers, podcasts etc.)
Afmelden kan altijd via een link in de email.

Dit formulier ongefrankeerd in een gesloten enveloppe opsturen naar:
JMW, Administratie Benjamin, Antwoordnummer 47160, 1070 WB Amsterdam.

De Benjamin wordt vooral gemaakt door een redactie van vrijwilligers:

Karien Anstadt
Voormalig
medewerker
van JMW

Lea van Coeverden
Journalist

Marianne Fuchs
Voormalig
medewerker
van JMW

Jolan Toff
Voormalig
medewerker
van JMW

Jessica Polak
Achtergrond in de
cultuursector

Rico Brentjens
werkzaam bij JMW

Patrick Sternfeld
Achtergrond in HR

Clënten- en Deelnemersraad (CDR)

Iedereen die met JMW te maken krijgt als cliënt, deelnemer of gebruiker van onze diensten, kan terecht bij de Clënten- en Deelnemersraad (CDR). De raad is een belangrijke schakel tussen u en de organisatie en kan uw belangen behartigen, maar ook ideeën overbrengen, (veranderende) behoeftes signaleren en vanuit de doelgroep adviseren.

De Clënten- en Deelnemersraad en JMW hebben onderlinge afspraken gemaakt over de medezeggenschap en inspraak van cliënten via de CDR.

Voor de CDR is het belangrijk van u, als gebruiker van de diensten van JMW, te horen hoe u over het werk van JMW denkt. Daarom nodigen wij u uit om contact met ons op te nemen. Uw ervaringen, ideeën en suggesties zijn van harte welkom. De CDR is geen klachtencommissie, maar komt wel op voor uw belangen. U kunt mailen naar cdr@joodswelzijn.nl

Huidige leden: Joost Weijel, Marguerite Berreklouw, Erica Polak, Femke Roos (*voorzitter*) en Nico Peper

Meer op: joodswelzijn.nl/meer-over-jmw/organisatie

Zie ook de introductiefilm van de CDR op: [/www.youtube.com/watch?v=jvTriIpHMvNk](https://www.youtube.com/watch?v=jvTriIpHMvNk)

Telefonisch spreekuur

Onze maatschappelijk werkers zijn te bereiken van maandag t/m vrijdag tussen 9.00 en 13.00 uur op 088 - 165 22 00 of via spreekuur@joodswelzijn.nl.

JMW LOCATIES

Onderstaande locaties zijn alleen op afspraak te bezoeken. Voor contact bel 088 - 165 22 00 of mail naar info@joodswelzijn.nl.

Amsterdam

Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam
088 - 165 22 00
info@joodswelzijn.nl
joodswelzijn.nl & [freyda](mailto:freyda@joodswelzijn.nl)

Arnhem

Mr. E.N. van Kleffenstraat 6
(Station 026)
6842 CV Arnhem

Den Haag

Koninginnegracht 19
(Taurogebouw)
2514 AB Den Haag

Rotterdam

Het Huis van de Wijk
Kipstraat 37
3011 RS Rotterdam

Lev - Informatie- en ontmoetingscentrum

Kastelenstraat 80
1083 DE Amsterdam